

TÜRK DEMOKRASİSİNDE KAYIP HALKAYI KEŞFETMEK:

Türkiye Örneği Üzerinden Sosyal Sermaye - Demokrasi Bağlantısını Yeniden Düşünmek

Mehmet Ali AYDEMİR*

M. Cüneyt ÖZŞAHİN**

Özet

Muhtelif çalışmalarca ortaya koyulduğu üzere Türk demokrasisi pek çok açıdan maluldür. Türkiye'de demokrasinin söz konusu mahiyetine ilişkin çeşitli açıklamalar getirilmekle beraber sosyal sermaye-demokrasi ilişkisi yazın içerisinde yeterince yer bulamamıştır. Coleman, Bourdieu ve Putnam gibi farklı isimlerin katkılarıyla şekillenen sosyal sermaye olgusundan farklı disiplinlerce çeşitli bağlamlarda faydalanılmaktadır. Literatürde sosyal sermaye-demokrasi arasındaki bağ kuramsal düzeyde uzun süredir tartışılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye için sosyal sermaye olgusu siyasal kültür ve sivil toplum bağlamında değerlendirilmiş ve sosyal sermaye rezervleri üzerinden bir demokrasi okuması yapılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla Türkiye örneğinde sosyal sermaye-demokrasi bağı keşfetmek için Hürriyetler Evi, Dünya Değerler Araştırması, Türkiye İstatistik Kurumu ve İçişleri Bakanlığı kaynaklı betimleyici istatistiklere yer verilmiştir. Yapılan analizler ışığında Türkiye'de sosyal sermayenin düşük seviyelerde kaldığı tespit edilmektedir. Türkiye'de sosyal sermayenin söz konusu durumu ise devletin sivil alana sınırsız müdahalesi ve bu çerçevede sivil-asker ilişkilerinin niteliği ile açıklanmıştır. Ayrıca bu çalışma ile Türkiye'de köprü oluşturan sosyal sermaye (bridging social capital) oranlarının düşük düzeylerde kaldığı tespit edilirken, yakın ve samimi ilişkilerden neşet eden bağlayıcı sosyal sermayenin (bonding social capital) görece

1- Kayıp Halka (*missing link*) metaforu, Dünya Bankası'nın sürdürülebilir ekonomik kalkınma modellerine ilişkin arayışlarda ortaya konulmuştur. Bu kavram ekonomik kalkınmanın fiziki ve beşeri sermaye unsurlarına indirgenmesi ile temelde eksik bırakılan ya da unutilenen bir öğenin sosyal sermayenin önemine vurgu yapmaktadır. Bkz. (Grooteart, 1998), (Brown-Graham, 2003) Ayrıca kayıp halka metaforu Türkiye'de siyaset ve sosyoloji literatüründe de kendine yer bulmuştur. Bkz. (Aktay, 2005; Türköne, 2005).

* Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

** Arş. Gör. Konya Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

daha yüksek düzeylerde olduğu bulgulanmıştır.

Anahtar sözcükler: Sosyal Sermaye, Sivil Toplum, Siyasal Kültür, Demokrasi, Türkiye, Bağlayıcı Sosyal Sermaye.

Abstract

Turkish democracy is flawed in many angles, as has been expressed in various studies. Although there are a number of explanations regarding the above mentioned flawed nature of democracy in Turkey, the linkage between social capital and democracy has not attracted the attention it deserves in the democracy literature. The concept of social capital, which had been created by the contribution of Coleman, Bourdieu and Putnam, has been utilized by a variety of disciplines in different contexts. The relationship between social capital and democracy has long been debated theoretically in the literature. In this study, social capital of Turkey was assessed in the context of concepts such as political culture and civil society and social capital reserves of Turkey were examined to analyze democracy in Turkey. To this aim, descriptive statistics from Freedom House, World Values Survey, Turkish Statistical Institute (Turkstat), and Ministry of Internal Affairs were included in this study. Our analysis, on the whole, shows that Turkey is a country with low levels of social capital. Such low level of social capital was explained in terms of Turkish state's unlimited intervention to civil life and civil-military relations in Turkey. Besides it was found out that whereas Turkey has lower levels of social capital in terms of bridging social capital, it has higher levels of bonding social capital which stems from close and sincere associations in the society.

Keywords: Social capital, Civil Society, Political Culture, Democracy, Turkey, Bonding Social Capital.

1. GİRİŞ

Robert Putnam (2000) *Bowling Alone* isimli eserine Amerika'da sivil (*civic*) hayata ne olduğu sorusuyla başlar. Bu soru ile Putnam; Tocqueville'in (1994) Amerika'ya ilişkin tespitlerini dermeyan ettiği meşhur kitabın –yani *De la démocratie en Amérique'nin*- yeniden düşünülmesini vazederek aslında. Zira Tocqueville'in tespitleri bir taraftan katılımcı demokrasinin sivil hayattaki görünümünü gözler önüne sererken diğer yandan sivil düzeyde inşa edilen toplumsal dayanışma ve beraberlik ruhunun yaşanılabilir bir toplumsal hayat için önemini ideal bir örnek olarak Amerika üzerinden analiz eder (Field, 2006: 40-42). Putnam (1995, 2000) ise Tocqueville'in Amerika'sında yaşanan toplumsal çözülme anlama çalışır. Kısacası XIX. yüzyıldan bu yana sivil düzeyde örgütlenebilme becerisi ve bunun siyasal hayata yansımaları ile Batı toplumları içerisinde idealleştirilen Amerikan

toplumunun yaşadığı dramatik gerilemenin dinamiklerini sorgulayan Putnam (1995, 2000)² aslında kısmen bilinen bir kavramı yeniden güncel siyaset literatürüne taşımıştır: *Sosyal sermaye*.

Anlaşılabileceği üzere sosyal sermaye hiçte yeni bir kavram değildir. Hatta Hanifan'ın (1916) ilk kullanımının üzerinden neredeyse bir asır geçmiş ve kavram farklı bağlamlarda pek çok yazar tarafından da kullanılmıştır (Farr, 2004: 11-14; Portes, 1998). Bu süre zarfında sosyal sermaye en genel anlamda sosyal bilimlerde daha özeldi ise siyaset bilimi, sosyoloji ve ekonomi literatüründe müşterek bir akademik ilgiye matuf olmuştur (Adler ve Kwon, 2002: 17). Sosyal sermayeye yönelik -görece yakın zamanlarda- artan temayülün 1980'lerle zuhur bulduğu, 1990'larda ise ivme kazandığı söylenebilecektir (Farr, 2004: 7). Şüphesiz bu çerçevede kavramın bir “popüler kültür” ögesi haline gelmesinde Putnam'ın (1995, 2000) Amerika'da, sivil katılımın koşullarını sorguladığı çalışmaları yadsınamaz bir rol üstlenmiştir (Farr, 2004: 7).³

Kilit bir kavram olarak sosyal sermaye demokratikleşmeden, ekonomik gelişmeye kadar geniş bir perspektifte pek çok sorunsal açısından önem arz etmiştir. (bkz. Putnam, 1993; Torsvik, 2000; Paxton, 2002). Yoksulluk (Lockhart, 2005; Brown- Graham, 2003), çatışmalar ve savaşlar (Cox, 2009), altyapı ve çevre yetersizlikleri (Pretty ve Ward, 2001) gibi dünyanın çeşitli coğrafyalarında yaşayan yerel toplulukların karşılaştıkları sosyal problemlerin oluşumuna/çözümüne yönelik çalışmalar yine sosyal sermaye ekseninde yeni bir boyut kazanmıştır. Uluslararası örgütler ve hükümetlerin ilgi odağı haline gelen kavram, hükümet dışı çevrelerde de benzer bir ilgiye mazhar olmuştur (Harriss ve De Renzio, 1997:920). Dahası kavram, refah devleti uygulamaları yoluyla yaşam standartlarını maksimize eden/etmeye çalışan toplumlarda yaşanan moral dönüşümün nedenlerini sorgulama imkânını da beraberinde getirmiştir (Fukuyama, 2009).

1960'lı yıllardan itibaren özellikle Batı dünyasında yaşanan “Büyük Çözülme” olarak isimlendirilecek norm ve değer merkezli kriz (bkz. Fukuyama, 2009) aslında tarihin geç modern çağda tekerrürü olarak okunmalıdır. Öyle ki sosyal ilişkilere kaynaklık eden norm ve değerlerin ciddi biçimde erozyona uğradığı XX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan kriz pek çok anlamda XIX. yüzyıl sosyologlarınınca altı çizilen sanayi devrimi sonrası geçiş sürecinde yaşanan toplumsal anomaliyle biçimsel benzerlikler taşır (Paxton, 1999: 88; Şan, 2007: 282, Fukuyama, 2009: 17, 22-25, 173). Geleneksel toplumdan sanayi toplumuna, sanayi toplumundan bilgi toplumuna uzanan kritik geçişler esnasında nükseden türbülans, toplumlarda değer krizlerini de beraberinde getirmiştir (Fukuyama, 2009:17). Elbette söz konusu sancılı süreç içerisinde toplumsal ilişkiler de radikal biçimde dönüşmüştür. Böylesi bir dönüşümün iz düşümlerini ise gerek Batı gerekse de Batı dışı toplumlarda

gözlemek mümkün olmuştur.

Yukarıda değinilen dönüşümler bağlamında–yaşadığımız toplum da dâhil tüm toplumların tarihsel deneyimleri kendi ilişki biçimlerini, değer, kültür ve inanç gibi yapısal nitelikteki yaşamsal unsurlarını üretir ve son kertede -her ne olursa olsun - ortaya çıkan örüntü toplumlarda düzenli bir işleyişi besler (bkz. Parson, 1961). Geleneksel ile modern arasında yapılan ayırımın belki de en belirgin hissedildiği alan tam da bu sosyal ilişkilere ve yaşamsal unsurlara ilişkin algılamalardır. Gelenekseli karakterize eden kolektif ilişkiler üzerine bina edilmiş komünel bir dünya tasavvurudur: Oldukça sınırlı bir kapsamda ancak sürekli ve güçlü bir şekilde devam ettirilen sosyal ilişkiler. Oysa modernitenin belki de en ayırt edici niteliği ilişkiler ağının aslında fazlasıyla genişlediği ancak bir o kadar da sathileştiği bir dünya tasavvurunu bünyesinde barındırmasıdır (Newton 1999:186-187).⁴ Çağcıl toplumlarda bugün tecrübe edilen dönüşüm hem özgürlükleri, hem de sürekli değişimi önceleyen beklentiler ile şekillenen “bireyselleşen toplumların” ortaya çıkışına işaret eder (Bauman, 2005).⁵

Ancak pek çok toplumda olduğu gibi Türk toplumu için de böylesi kesin bir ayırmadan- *modern vs geleneksel*- bahsetmek tam anlamı ile doğru olmayacaktır.⁶ Zira bugün batı yaşam tarzı ile meczedilen geleneksel değerlerin yeni bir sosyal yapı ve ilişkiler ağı inşa ettiği bir transformasyon süreci yaşanıyor. Uzun bir geçmişin bakiyesi olan sosyal yapılara iliştirilen modern unsurlar kendine özgü yeni bir gelişim seyrini süreklileştiriyor (Özbudun ve Keyman, 2003). Bazı açılardan çağdaş batı toplumlarının karşılaştığı toplumsal sorunların aynıyla, kimi zaman misliyle karşılık bulduğu bir sosyo-kültürel hayat cereyan ediyor.

Bu bağlamda ekonomik yetersizlik ve eşitsizlikler, artan suç oranları, aile ve din bağlamında vuku bulan değer yönelimli sosyal krizler benzeri pek çok konu, gerek küresel gerekse de yerel gündemleri işgal ediyor (bkz. Fukuyama, 2009: 47-89). Tüm bunların dışında gerek Batı gerekse de Batı dışı toplumlarda demokrasinin geleceği tartışma konusu. Zira ortak değer ve normların hızlı bir şekilde erozyona uğraması, demokrasiye soluk aldırarak sivil örgütlenmelerin etkinliğine de ket vurmaktadır (Putnam, 1995; Putnam, 2000).

Bu çerçevede yaşanan sürece ilişkin sosyal politikalar geliştirilmesi ve gerçekçi çözümler üretilmesi de kaçınılmaz bir hal almaktadır. İşte tam da bu noktada Türk demokrasisinde sivil siyasetin kendi gerçekleri üzerine düşünmesi, ortak amaçlar doğrultusunda toplumsal katılımın sağlanması ve eylem alanlarının geliştirilmesi kaçınılmaz görünmektedir. Bu nedenledir ki Türkiye için sosyal sermaye rezervlerinin artırılması ve Putnam'ın (1995) “sivil katılım” (*civic participation*) olarak adlandırdığı bir yurttaşlık bilincinin her yönüyle geliştirilmesi

gerekmektedir.

Bu çalışma, tam da böylesi bir kaygıyla, Türkiye'nin sosyal sermaye rezervlerini bazı ulusal ve uluslararası göstergeler eşliğinde anlama(k) çabasıdır. Bu çerçevede *Dünya Değerler Araştırması* (DDA)'nın⁷ Türkiye ile ilgili verileri bazı değişkenler için karşılaştırmalı olmak üzere incelenecektir. Böylece hem yerel düzeyde ülkenin sosyal sermaye kaynakları anlaşılmaya çalışılacak hem de diğer ülkeler içerisindeki konumu irdelenecektir. Ayrıca *Hürriyetler Evi* (Freedomhouse),⁸ *Türkiye İstatistik Kurumu* (TÜİK)⁹ ve *İçişleri Bakanlığı*'nin¹⁰ veri tabanında yer alan bazı göstergeler, Türkiye için özgün bir sosyal sermaye-demokrasi okuması yapmak için kullanılacaktır.

Çalışmanın ana mihveri Türkiye'nin sosyal sermaye dinamiklerini siyasal katılım ve demokrasi ekseninde anlamaya odaklanacaktır. İzleyen bölümlerde sırasıyla; (i) sosyal sermaye olgusunun mahiyetine dair kavramsal bir değerlendirme yapılacak; (ii) sosyal sermaye-demokrasi ilişkisi teorize edilmeye çalışılacak; (iii) Türk demokrasisine dair muhtevasında kuramsal ve anektodal değerlendirmelerin yer aldığı bir anlatıya yer verilecek ve (iv) Türkiye'ye özgü bazı istatistiksel göstergeler eşliğinde sosyal sermaye ve demokrasi ilişkisi analiz edilecektir. İzleyen son bölümde ise özet mahiyetinde genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

2. SOSYAL SERMAYE: KAVRAMSAL MÜLAHAZALAR¹¹

Sosyal ilişkilerin gücüne (Putnam, 2000) yapılan vurgu ile anlaşılmaya çalışılan sosyal sermaye yaklaşımı, insani ilişkileri en geniş anlamıyla toplumsal gelişmenin ve dinamizmin kaynağı olarak görme eğilimindedir. Görece yakın zamanların kavramsallaştırması olarak sosyal bilimler literatüründe ilgi görse de 1916'da Lydia Hanifan'ın kavramı ilk defa kullandığını biliyoruz (Putnam, 2000: 19). Hanifan'ın çalışmasından bugüne farklı bağlamlarda kullanılan kavram, günümüzde de pek çok farklı araştırmada can alıcı başlıklardan biri olmuştur. Yakın dönemli çalışmaların kavrama ilişkin vurguları bireylerin sahip (dâhil) olduğu ağlar (Lin, 2001), genel ve bireysel güven düzeyleri (Coleman, 1988; 2000; Fukuyama, 2005; Uslaner, 2008), sivil ve siyasal katılım oranları (Putnam 1993, 1995, 2000), toplumsal değerler ve aile (Fukuyama, 2009), kolektif eylem (Ahn ve Ostrom, 2008) gibi daha özel alanlara çekilmiştir. Bu çalışmalar kavramın kapsamını kısmi farklarla ifade gayretinde olsalar da, hepsinin ortak noktası sosyal ilişkilerin barındırdığı potansiyel güce işaret etmeleridir. En genel anlamda, sosyal sermaye bireylerin sosyal ilişkilerinin niceliği ve niteliğine vurgu yapar. Şüphesiz bunun en iyi ifadesi “önemli olan neyi bildiğin değil, kimi tanıdığınıdır” şeklindeki aforizmada gizlenmiştir (Woolcock, 2003: 1258).

Toplumsal ilişkilerin kişisel veya topluluk adına ortak hedefleri gerçekleştirilmede ve beklentilerin elde edilmesinde faydaya dönük kullanılması anlamında Bourdieu (2002) ve Coleman (1988) sosyal sermayeyi kavramsallaştırmışlardır. Bireyin sahip olduğu ağlar ya da ilişkiler ile toplumsal alandaki konumunu kendi lehine geliştirebilmesi ya da dezavantajlarının üstesinden gelebilmesi, sosyal sermayenin işlevsel anlamda kullanımına işaret eder. Bu anlamda Bourdieu (2002) ile Coleman (1988) örtüşür. Fakat Bourdieu için sosyal sermaye toplumsal tabakalaşmanın bir göstergesiyken, Coleman için dezavantajlı kesimlerin toplumsal konumlarını geliştirmede kullanacakları sosyal kaynaklara işaret eder.

Sermaye'nin farklı kullanımlarını (ekonomik, kültürel, sembolik) teorize eden Bourdieu (2002) için sosyal sermaye, daha çok sosyal etkileşimler düzeyinde kurulur. Bu bağlamda sosyal sermaye bireylerin dâhil olduğu ağlar ya da gruplar, aile ve akrabalıklarla tevarüs eden soyluluk, eğitim ve sosyal konumlar dolayısıyla elde edilen statüler gibi bireyin inşa ettiği ya da elde ettiği ilişkiler düzeyinde anlaşılmalıdır. Bourdieu sosyal sermayeyi; “Gerekli olduğunda faydalı “destekler” sağlayan toplumsal ilişkilerin sermayesi: herhangi biri için toplumsal açıdan önemli konumlara, örneğin siyasi bir kariyer gibi aynı zamanda para değeri de olan konumlara, sahip olan müşterilerinin ilgisini çekmek istediğinde çoğu zaman vazgeçilmez olan saygınlığın ve onurluluğun sermayesidir” şeklinde tanımlamıştır (Aktaran Field, 2006: 20, vurgu orijinal metinde). Başka bir çalışmasında ise Bourdieu bu tanımlamasını daha da netleştirir. Bourdieu'ya göre nihai anlamda “Sosyal sermaye, az veya çok kurumsallaşmış güçlü bir ağla bağlantılı olarak sahip olunan müşterek arkadaşlık ve tanışıklık ilişkilerinden -veya bir başka ifadeyle bir gruba üyelikten- doğan ve üyelerinin her birine kolektif aidiyetin desteğini sağlayan gerçek veya potansiyel kaynaklar toplamıdır.” (Bourdieu, 2002: 280).

Öte yandan Coleman “sosyal sermayeyi işlevleri ile tanımlama” eğilimindedir. Bireyler için sosyo-yapısal kaynakların işlevselliği sermaye olarak, dahası sosyal sermaye olarak görülebilir (Coleman, 2000: 302). Coleman bu işlevler biçimindeki sermayeyi, “bir aktör için ulaşılabilir olan özel kaynaklar bütünü” olarak tanımlar. Bu tanımlama ile sosyal sermayenin temelde iki ana ekseninde “sosyal yapının bazı boyutlarının tamamını içeren” ve “yapı içerisindeki eyleyicilerin –kişi veya tüzel aktörler- bazı eylemlerini kolaylaştıran varlıkların çeşitliliği” kapsamında anlaşılması gerektiğini düşünür. Coleman'a göre, “sosyal sermayenin özü toplumsal ilişkilerde yatmaktadır” (Coleman, 2000:302; Coleman, 1988: 98).

Coleman, paylaşılan normların yoğunluğunu ve niteliğini önemser, çünkü bireyler arasında yakın, duygusal olarak yoğun, güven temelli birliktelikler gibi yapısal ilişkileri inşa etmede normların rehberlik edebileceğinin altını çizer (Bankston ve Zhou, 2002: 287-288). Mütekabiliyet esasına dayalı gelişen normların bireylerarası

ilişkilerin süreklileştirilmesi ve birbirini beslemesi Putnam'ın sosyal sermaye yaklaşımına da rehberlik etmiştir. Dolayısıyla sosyal sermaye, toplumsal ilişkilerin doğasından neşet eden bir potansiyel olmanın yanında toplumsal alanı düzenleyen yapısal bir mefhum olarak da karşımıza çıkar(Aydemir, 2011: 58).

Topluluk hayatının bir özelliği olarak sosyal sermayeyi inceleyen Putnam, makro ölçekli değerlendirmeler yapar. Özellikle İtalya örneğini incelediği çalışmasında sosyal sermayenin kurumsal başarıların sağlanmasındaki önemine vurgu yapar (Putnam, 1993). *Civic* olarak adlandırdığı yurttaşlık bilincinin bir göstergesi olarak sivil ve siyasal katılım düzeyleri, güvenilirlik ve karşılıklılık normları, gönüllülük esasına dayalı birliktelikler ve işbirliği, Putnam'ın çalışmalarının ana eksenini oluşturur (Putnam, 1993; 1995). Putnam için toplumsal ilişkilerin temel esası açıktır; “eğer sana bir iyilik yapılmasını istiyorsan, mutlaka senin de bir iyilik yapman gerekmektedir”(Putnam, 2000: 20). Karşılıklılık normu olarak adlandırdığı bu ilke, kolektif eylemin ortak fayda üretmek için kullanılmasıdır. Fakat karşılıklılık normunun gelişebilmesi öncelikli olarak güvenilirlikle ilgilidir (Putnam, 2000: 20).

Bu anlamda güvenilirlik ortak hedefler ve beklentiler etrafında birliktelikler oluşturmak için önemlidir. Zira güvenilirlik toplumsal ilişkileri kolaylaştıran (Putnam, 2000: 21) bir unsur olarak görülür. Karşılıklılık normlarının geliştirilmesi ve kolektif eylemin ortak faydayı üretmek üzere kullanılabilmesi ancak güvenilirlik düzeyinin yüksek olmasına bağlıdır. Dolayısıyla Putnam için karşılıklılık normlarına dayalı bir toplum güvensiz bir toplumdaki daha etkindir (Putnam, 2000: 21).

Sosyal sermayenin tüm biçimleri beraberce düşünüldüğünde Putnam için belki en önemli iki ayrım; Bağlayıcı (veya dışsallaştıran) ve Köprü oluşturan (veya içeren) sosyal sermaye türleridir (Putnam, 2000: 22). Bağlayıcı sosyal sermaye seçkin kimlikleri destekleme ve homojenliği sürdürme temayülündedir; köprü oluşturan sosyal sermaye ise çeşitli sosyal segmentlere mensup insanları bir araya getirme eğilimindedir (Field, 2006: 45). Bu tasnifi ile Putnam sosyal ilişkilerin hangi bağlamlarda güçlü bağlar oluşturabileceğini ve güven ilişkileri tesis edebileceğini açıklığa kavuşturmak ister. Bu anlamda bağlayıcı sosyal sermaye, dışa kapalı, grup içi dayanışmayı besleyen, kendine dışsallıklar üretmek için iç bağları güçlendiren ve daha sınırlı bir alanı kapsayan topluluk yapısını vurgular. Köprü oluşturan sosyal sermaye ise daha kapsamlı kimlikleri ihtiva eden, farklı grup ve insan birliktelikleri ile işbirliğini geliştiren dışa açık bir topluluk yapısının altını çizer (Putnam, 2000: 23).

Sosyal sermaye konusunda yapılan araştırmaların ve sorgulamaların çeşitlenerek artması, farklı ama birbirine yakın eksenlerde bazı tekrarların yaşanmasına da sebep olmaktadır. Fakat temelde Bourdieu, Coleman ve Putnam'ın sosyal sermayeye ilişkin ortaya koydukları yaklaşımlar geniş bir kabul görmektedir

(bkz. Aydemir, 2011: 45-73; Field, 2006: 18-61; Uğuz, 2010: 24-25). Dolayısıyla konuya ilişkin diğer isimlere ve yaklaşımlara burada yer vermeye gerek duyulmamaktadır. Burada yeri gelmişken altı çizilmesi gereken önemli bir diğer nokta, bu çalışma ile altı çizilen sosyal sermaye-demokrasi bağlantısında yukarıda zikredilen üç figürden biri olan Putnam'ın merkezi bir rol üstlenmekte olduğudur.

3. TEORİK BİR ÇERÇEVE: SİYASAL KÜLTÜR VE SİVİL TOPLUM EKSENİNDE DEMOKRASİ-SOSYAL SERMAYE BAĞLANTISI

Ekonomi politikten, politik sosyolojiye ve dahi siyaset teorisine kadar farklı (*alt*) disiplinler açısından demokrasi temalı çalışmalar anahtar bir öneme sahip olmuştur. Bugün demokrasi teorisyenlerinin ve(ya) yolu bir şekilde demokrasi kuramıyla kesişen akademinin işi hiç olmadığı kadar zor görünüyor (Diamond, 2002: 21). Zira pek çok ülke için bir şekilde demokrasiye geçişin sağlanmış olması sahici ve uzun ömürlü bir demokrasiye ulaşılmış olmanın teminatını teşkil etmemektedir (Akgün, 2008:6-7; Diamond, 2008: 56-87). Geline bu noktada Batı demokrasilerinden ayrıışan ancak tam anlamıyla otoriter olarak da nitelendirilemeyecek melez rejimlerin (*hybrid regimes*) analizi, çözümü zor bir sorun olarak karşımızda durmaktadır (Diamond, 2002: 21). Bu çerçevede farklı eksenlerde tesis edilmiş, farklı isimlerle anılan çok çeşitli demokrasilerden bahsetmek mümkündür (bkz. Collier ve Levitsky, 1997).

Bugün tüm bu sorunlara çözüm arayan demokrasiye/demokratikleşmeye dair geniş bir de külliyattan bahsedilebilir. Öyle ki politik kuramlardan ekonomik kuramlara, yapısal açıklamalardan olumsal açıklamalara, iç politik faktörlerden dış politik faktörlere kadar geniş bir yelpaze boyunca uzanan zengin bir araştırma ajandası mevcuttur (Bratton ve Van de Walle, 1997: 19-60). Söz konusu literatür içerisinde *demokratikleşme*; sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinden, elitler arası ilişkilere, anayasal kurumların dizaynından, devlet aygıtının kapasitesine ve hukuk devletine kadar daha pek çok faktör yardımıyla teorize edilmeye çalışılmıştır (Bunce, 2000: 705-715).¹³

Demokratikleşme bağlamında ortaya koyulan çalışmaların bir bölümü ise birbirleriyle ilintili -hatta iç içe geçmiş- kavramlar olarak sivil/sivik kültür, sivil toplum ve sosyal sermaye gibi farklı başlıklar altında ele alınabilmektedir (Paxton, 2002: 256, Newton, 2001: 201). Literatürde “demokrasiyi kurmak” ve “demokrasinin devamlılığını sağlamak” noktalarında sosyal sermaye çerçevesinde tesis edilen kayda değer bir ilgi hâsıl olmuştur (bkz. Paxton, 2002: 254). Her şeyden önce sosyal sermaye “aktif demokratik yurttaşlığın” sağlanmasında büyük bir öneme haizdir (Field, 2006: 134-146). Benzer biçimde sosyal sermayenin demokrasi açısından büyük bir önem taşıyan siyasal katılımın sağlanmasında rol oynadığı da

vurgulanmaktadır (Kalaycıoğlu, 2007; Krishina, 2002). Sosyal sermaye demokrasi ilişkisinin mekaniği ise çok çeşitli temellerde kurgulanabilmektedir. Mesela Putnam (2003:157)¹⁴ sosyal sermaye-demokrasi ilişkisini iki mekanizma yardımıyla açıklamaya çalışmıştır: (i)Dışsal etki ve (ii)İçsel etki.

Dışsal etkiyle altı çizilen “kiliselerden” “okuma gruplarına” kadar gönüllü organizasyonlar, kişilerin “taleplerinin” iletimini ve kendilerini politik baskıdan koruma işlevini üstlenir (Putnam, 2003:157). Öte yandan daha “informel” nitelikteki içsel etki ise bireylerde “takım ruhu” oluşturmaya, “işbirliği” yapmaya ve daha da önemlisi bireyleri aşırı ve köktenci oluşumlardan uzak durmaya sevk eder (Putnam, 2003: 158). Öte yandan Paxton (2002: 257) benzer biçimde, sosyal sermayenin (i) politik iktidarı eleştirmeye dönük söyleme yer açacağı ve (ii) aktif bir muhalefetin büyümesine imkân verecek bir özgürlük alanı tesis edebileceğinin altını çizer.

Sosyal sermaye olgusuna yönelik Putnam'ın (2000) ortaya koyduğu “bağlayıcı sosyal sermaye” (bonding social capital) ve “köprü oluşturan sosyal sermaye” (bridging social capital) tasnifleri demokratikleşme açısından da önem taşır (Paxton, 2002: 259). Öyle ki farklı unsurları bünyesinde barındıran ve (daha) geniş katılımlara olanak tanıyan köprü oluşturan (bridging) sosyal sermaye, demokratikleşme açısından da daha makbul kabul edilmektedir (Paxton, 2002: 259). Ancak burada göz ardı edilmemesi gereken önemli bir husus, bağlayıcı sosyal sermayenin pozitif ve negatif bağlayıcı sosyal sermaye olarak iki farklı çerçevede değerlendirilebileceğidir (bkz. Nannestad vd., 2008). Nitekim bu çerçevede pozitif bağlayıcı sosyal sermaye ve köprü oluşturan sosyal sermaye arasında güçlü ve eş yönlü bir istatistiksel ilişki olduğunun ve bağlayıcı sosyal sermayenin da tıpkı köprü kuran sosyal sermayede olduğu gibi olumlu roller üstlenebileceğinin altı çizilmektedir (Nannestad vd., 2008).¹⁵

Bu bağlamda genellikle bağlayıcı sosyal sermaye çerçevesinde değerlendirilen kiliselere (bkz. Williams ve de Mola, 2007) ilişkin Putnam (2000)'ın ortaya koyduğu tespitler ilgi çekicidir. Putnam (2000:339, 2000:65-69) güçlü bir sosyal sermaye aracı olarak kiliselerin, vatandaşlık şuurunu arttırma potansiyeline dikkat çeker. Yine paralellik arz edecek biçimde inanç temelli organizasyonların siyasal toplumsallaşmaya yönelik önemli roller üstlendiğine dair farklı argümanlar da bulmak mümkündür (Norris ve Inglehart, 2004; Warren, 2009). Sosyal sermayeyle iç içe geçmiş iki mihver kavram ise şüphesiz siyasal kültür ve sivil toplumdur (Paxton, 2002: 256, Newton, 2001: 201)¹⁶. Çalışmanın bu bölümünde sosyal sermaye-demokrasi ilişkisi sırasıyla siyasal kültür ve sivil toplum olguları bağlamında etüt edilmeye çalışılacaktır:

Bu çalışma için merkezi bir yere sahip olan sosyal sermaye ve politik kültür

sık sık yolları kesişen ve ortak paylaşımlara sahip kavramlar olsalar da iki olgu arasında çeşitli nüanslar yakalamanın mümkün olduğunun altı çizilmektedir. Mesela sosyal sermaye literatürü “yüz yüze ilişkilerin” hâkim olduğu “daha küçük ölçekli” örgütlenmeler düzeyinde analizler yapmakta iken siyasal kültür literatürü kapsamında yer alan analizler makro bir çerçevede “ulusal” düzeyde gerçekleştirilmektedir (Akdoğan, 2006:163).Söz konusu nüansların yanında iki kavram arasındaki benzerlikler de dikkat çekici boyutlardadır.

Coleman (1988) ve Bourdieu (1986) ile beraber sosyal sermaye literatüründe kurucu bir rol üstlenen Putnam (1993) aynı zamanda politik kültür kuramcıları arasında zikredilen isimlerden biridir (Badescu ve Uslaner, 2003:3; Inglehart ve Welzel, 2005: 18–19; Paxton, 2002: 254). Bu çerçevede öncelikle demokrasi teorisi içerisinde yer alan (siyasal) kültüralist bir damardan bahsedilmesi elzem görünmektedir (bkz. Almond ve Verba, 1963; Diamond, 1993; Fukuyama, 1995a; Fukuyama, 1997:147–148). Şüphesiz sosyal sermayenin ve(ya) sosyal sermayeye ait çeşitli bileşenlerin- mesela sosyal ve siyasal güvenin- mahiyeti gereği; demokrasi ile olan ilişkisinin teorik bir bağlama kavuşturulmasında kültürel teoriler iyi bir başlangıç teşkil eder (Mishler ve Rose, 2005:1–2).

Kültüralist okul temelde farklı kültürlerin sahip olduğu belirli karakteristiklerin söz konusu toplumların siyasal rejimleri üzerinde belirleyici olacağı inancına sahiptir (bkz. Almond ve Verba, 1963; Fukuyama, 1995b; Putnam, 1993). Kültüralist damar içerisinde addedilen kimi modernleşmeciler başta olmak üzere pek çok demokrasi kuramcısı farklı ülkelerde siyasal gelişmenin bir unsuru olarak demokrasinin tutunamamasının müsebbibi olarak geleneksel kültürü işaret etmekten geri durmamıştır (Altun, 2005: 67–112; Inglehart ve Welzel, 2005: 23). Şüphesiz böylesi *vulgar* bir ilk okumaya müteakip daha *rafine* nitelikteki pek çok çalışma - özellikle de Uzak Doğu örneği¹⁸ üzerinden- geleneksel kültürün kimi durumlarda bir tür katalizör vazifesi üstlenebileceğini vurgulamış ve bu anlamda geleneğe olumlu bir rol atfetmiştir(Altun, 2005: 113-118; So, 1990: 85). Yine bu çerçevede isabetli bir örnek modernin karşısında gelenekselin bir parçası olarak kodlanan din kurumunun bir araya getirici bir sosyal sermaye değeri olarak önemli roller üstlenebileceği vurgulanmaktadır (Şan 2008).

Şüphesiz politik kültür çalışmaları açısından bir kırılma noktası olarak kabul edilebilecek belki de en önemli çıktı, Almond ve Verba'ya ait olan ve İngiltere, İtalya, Meksika, Birleşik Devletler ve Batı Almanya üzerine yapılan bir demokrasi tahlili olarak *The Civic Culture* (Sivil/Sivik Kültür) olmuştur (Akdoğan 2006:164-165; Akgün, 2008: 10; Eatwell, 1997: 1; Esmer, 1999: 27). Oldukça geniş bir çerçevede değerlendirilebilecek sivil/sivik kültür nosyonu “yardımlaşmacılık”tan (*cooperativeness*), “sosyal güvene” (*social trust*) kadar pek çok bileşeni bünyesinde

barındırabilmektir (Almond ve Verba, 1963: 490'den aktaran Lijphart, 1989: 38).

Kabaca politik kültür çalışmalarının “anket araştırmaları” vasıtasıyla bireyler üzerinden farklı toplumların “inanç”, “değer” ve “tutumlarını” tespit etmeyi amaçladıklarını söylemek yanlış olmaz (Chu vd., 2008: 2; Lichbach, 2003: 75). Politik- kültür çalışmaları, 1990'larla beraber demokrasi teorisyenlerinin gündemine yeniden taşınmıştır (Chu vd., 2008:3-4). Zira yaşanan pek çok tecrübe demokrasiyi ayakta tutacak formel kurumların yalnız başına yeterli olmadığını, sosyo-kültürel bir hinterlandın da en az kurumlar kadar elzem olduğu gerçeğini ortaya çıkardı. (Inglehart ve Welzel, 2005: 157-158; Chu vd., 2008:4). Bu anlamda elitler ve örgütler kadar kitlesel -kültürel- yönelimin de mevcut ülkelerde demokrasinin kaderi açısından son derece tayin edicidir (Chu vd., 2008: 4-5).

Sosyal sermaye demokrasi bağlantısının tesisinde vazgeçilmez kabul edilen bir diğer önemli değişken de şüphesiz sivil toplum olacaktır. Sivil toplum örgütlerinin gerek siyasal kültür gerekse de sosyal sermayenin ortak kesişim alanında yer aldığı ifade edilmektedir.(Akdoğan, 2006: 166-167) . Daha spesifik olarak sivil toplumun mevcudiyeti ve etkinlik düzeyi pek çok açıdan sosyal sermaye rezervleriyle bağlantılı addedilmiştir (Paxton, 2002: 254-255; van Deth, 2008: 199). Ayrıca literatürde sivil toplumun demokrasinin yerleşmesi açısından önemini vurgulayan çok sayıda çalışmadan bahsedilebilir (Diamond, 1994: 7-11; Diamond, 2008: 157-160). Zira “canlı bir cemiyet hayatının” (*vibrant associational life*) demokrasinin olmazsa olmazı olarak algılandığı geniş bir literatür oluşmuştur (Paxton, 2002: 256).

Gönüllü organizasyonlar adeta bir tür “demokrasi okulu” işlevi görerak (demokratik) değerlerin öğrenilmesini, bireyler arasında “güven” (*trust*) ve” karşılıklılık” (*reciprocity*) üzerine inşa edilecek ilişkilerin artmasına ve tüm bunlar neticesinde de “siyasal angajmanın” (*political engagement*) sağlanmasına imkân tanır (Freitag, 2003: 217; Putnam, 2003: 157–158; Newton, 2001: 201; van Deth, 2008: 201). Daha başka bir ifadeyle sosyal sermaye ortak amaçlar çerçevesinde harekete geçmeye yönelik “kolektif eylem” (*collective action*) olanaklarını teşkil eder (Oorschot vd., 2006: 151).

Yine söz konusu gönüllü organizasyonlar vasıtasıyla sosyalleşen bireylerin “tolerans” ve “ılımlılık” gibi niteliklere haiz oldukları ifade edilmektedir (Newton, 2001: 206). Gerek sosyal sermayenin gönüllü organizasyonları ve ağları temel alan yapısal gerekse de başta güven olmak üzere çeşitli norm ve değerlerden müteşekkil *kültürel* ayağı aslında demokratik bir rejim için toplumsal bir zemin tesis eder (van Deth, 2008: 200). Ayrıca yapısal sosyal sermaye yani gönüllü organizasyonlar ile kültürel bir unsur olarak güven arasında nedensellik bağı da kurulabilmektedir (Newton, 2001: 206-207). Öyle ki kişilerarası güven düzeyinin yüksek oluşu, gönüllü

organizasyonların teşekkülünde olumlu bir etkiye sahip görünmektedir (Mishler ve Rose, 2005:4).

Gelinen bu noktada sosyal sermayenin tam da kalbinde yer alan önemli bir olgu olarak *güvenin* derinlemesine irdelenmesi gerektir (Esmer, 1999: 25; Newton, 2001: 202). Öncelikle vurgulanması gereken; güven olgusunun sosyal ve siyasal güven olmak üzere iki ayrı bağlamda değerlendirilmesinin isabetli olacağıdır (Newton, 2001:201). Sosyal güven bireyler arası bir güvene karşılık gelirken politik güven kurumlara yönelik bir güven algısını ihtiva eder. Putnam'ın altını çizdiği güven unsuru daha çok bireyler arası sosyal güvene karşılık gelmektedir (Aktaran Levi, 1996: 46). Putnam'ın bu anlamda güvene, bireyler arası formel ilişkileri yumuşatarak işbirliğini kolaylaştırıcı bir rol atfettiğini söylemek mümkündür. Çünkü güven demokrasi açısından bireylerin topluluk adına sosyal sorunlara dönük katılımını arttırarak “karşılıklık” ve “işbirliği” imkânlarını genişletmektedir (Aktaran Freitag, 2003: 218-219). Yine benzer biçimde Esmer (1999: 22), güven ve demokratik istikrar arasında “yabana atılamayacak düzeyde” bir bağının varlığına işaret eder.

Sosyal güvenin yanı sıra ikinci bir alt başlık olarak siyasal kurumlara yönelik güvene değinmek anlamlı olacaktır. Zira tıpkı sosyal güven gibi politik güven de farklı neden-sonuç ilişkileri çerçevesinde demokratikleşme üzerinde belirleyici bir etken olarak karşımıza çıkabilmektedir (bkz. Akgün, 2001; Esmer, 1999: 41). Ancak burada siyasal güven veya kurumlara yönelik güvenin daha çok siyasal kültürün bir ögesi olarak değerlendirildiğini söylemekte de fayda vardır (Esmer, 1999: 26). Bununla birlikte sosyal sermayenin kurucu bir bileşeni olarak sosyal yani kişilerarası güven (Levi,1996:46) ile siyasal güven arasından güçlü bir ilişki olduğu savı genellikle literatürde karşılık bulmaktadır (Brehm ve Rahn, 1997; Keele, 2007). Kuramlara yönelik siyasal güvenin, “siyasal performansın artışı”, “toplumda demokratik değerlerin güçlenmesi” ve “siyasal katılımın artışı” gibi çeşitli sonuçları olduğu söylenebilir (Mishler ve Rose, 2005: 3–5). Kurumlara olan güven pek çok açıdan yurttaşların siyasal katılımını arttırmakta iken; tersinden bakılacak olursa güven eksikliği yurttaşların siyasete yönelik inancını zayıflatmaktadır (Akgün, 2001: 3). Ayrıca kurumlara yönelik güven duygusu yurttaşlığın gereklerini yerine getirmek için haklı bir neden olduğunu düşündürürken, sarsılan kurumsal güven bir “meşruiyet” krizi riskini bünyesinde barındırır (Akgün, 2001: 2-3; Esmer, 1999: 41).¹⁹

4. TÜRK DEMOKRASİSİNİ ANLAMAK: DEMOKRASİNİN İŞLERLİĞİ İÇİN MÜDAHALENİN GEREĞİ

Yüz yıla yaklaşan tarihiyle Türkiye Cumhuriyetinin anayasal esaslarından biri olan demokratik yönetim ilkesi kuruluşundan bugüne pek çok müdahaleye maruz kalmış, bunun yanı sıra çağdaş demokrasilerle karşılaşılması güç bazı uygulamaları

tecrübe etmiştir (Tessler ve Altınoglu, 2004: 23-25). Altmış yılı aşkın süreli çok partili demokrasinin ayrıksılığı ve yaşadığı patolojileri de burada aramak gerekmektedir. Tıpkı Ukrayna, Nijerya, Endonezya ve Venezüella gibi farklı ülkelerde olduğu gibi Türk demokrasisi de patolojilerle malul demokrasiler arasında sayılmaktan ve melez bir rejim olarak değerlendirilmekten kendini kurtaramamıştır (Diamond, 2002: 21). Bu çerçevede Türk demokrasisinin tam anlamıyla kurumsallaşmış bir demokrasi olduğunu iddia etmek oldukça güçtür (Özbudun, 1996; Özbudun, 2010; Tessler ve Altınoglu, 2004: 25). Demokrasi ve otokrasi arasında sıkışan ve tabir-i caizse *arafta kalan* Türk demokrasisi muhtelif zaman dilimlerinde pek çok farklı şekilde tavsif edilmiştir.

Özbudun (2010: 14), Freedom House verilerine dayanarak Türkiye'nin “kısmen hür” (*partially free*) kategorisinde yer alan bir “yarı demokrasi” (*semi-democracy*) olduğunu ifade ederken (bkz. Tablo 1); Candar (1999:130) Diamond ve Salt'a atıfla Türk demokrasisine ilişkin tasvirlere “askeri” “minimalist” ve “seçim” demokrasisinin de ilave edilmesinin pekâlâ mümkün olduğunu dile getirir. Şu veya bu nedenle kendine atfedilen sıfatlardan bir türlü sıyrılamayan ve *normalleşemeyen* Türk demokrasisini analiz etmeye dönük çeşitli girişimlerden söz edilebilir. Mesela, bu çerçevede çeşitli isimler parti içi demokrasinin yokluğu ve lider kültü gibi kurumsal sorunlar nedeniyle parlamenter demokrasinin işle(ye)memesi (Özbudun, 1996: 137); devlet ve siyasal elitlerin pozisyon ve yönelimleri (Özbudun, 1993; Heper ve Sayarı, 2002), siyasal kültürün kimi elverişsizlikleri (Tessler ve Altınoglu, 2004; Kalaycıoğlu, 1995; Kalaycıoğlu 2008); sivil toplumun yokluğu ve siyasal katılımın eksikliği (Kalaycıoğlu 2007) gibi çeşitli nedenler marifetiyle Türkiye'de vücut bulan demokrasi açığına açıklamaya çalışmışlardır.

Tablo 1. Türkiye'de Politik Haklar ve Sivil Özgürlükler (2000–2010)²⁰

Yıl	Politik Haklar	Sivil Özgürlükler
2000	4	5
2001	4	5
2002	3	4
2003	3	4
2004	3	4
2005	3	3
2006	3	3
2007	3	3
2008	3	3
2009	3	3
2010	3	3

Kaynak: Freedom House (2010). Çevrimiçi Adres: www.freedomhouse.com (Erişim: 15.09.2011).

Öte yandan Türk demokrasisi açısından altı çizilen bir diğer önemli sorun Türkiye'de asker-sivil ilişkilerinin asimetrik niteliğinden kaynaklanmaktadır (Candar 1999; Heper ve Güney, 2000; Sakallıoğlu, 1997). Türkiye'de sivil siyasetin zemini daraltılmış, bireyler için hem sivil hem siyasi katılımın partiler ve örgütlenmeler düzeyindeki nihai tercihleri, neredeyse tevdi edilmiş birer devlet görevi haline dönüştürülmüştür (Karaman ve Aras, 2000). Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa, bu bir bakıma “halka rağmen” politikasının modern zamanlara taşınmış halidir (Yeğen, 2002: 61). Demokratik yönetim anlayışının en temel düzeyde -halk nezdinde bir karşılığının olması demek olan- sivil/sivik katılımı maksimize eden bir sivil siyaset anlayışı, kısa aralıklarla gerçekleştirilen darbeler yoluyla engellenmiştir (Candar, 1999; Karaman ve Aras, 2000; Sakallıoğlu 1997). Bu durum ise şüphesiz Türkiye'de devlet ve birey arasındaki ilişkinin olağan yollarla inşa edilmediğini ve toplumsal alanın bir tür “milli kimlik” projesi çerçevesinde “sosyal mühendislik” yoluyla şekillendirildiğinin bir göstergesi olarak kabul edilmelidir (Kadioglu, 1996).

Daha tarihsel ve teorik bir perspektiften yaklaşılacak olursa; devlet-yurttaş ilişkilerinin böylesi bir hal almasında şüphesiz askeri ve sivil bürokrasiye referansla kullanılan “devlet geleneğinin” payı büyüktür (Heper, 2006).²¹ Başka bir ifadeyle devlet-yurttaş ilişkisinde yaşanan bu anomali aslında Cumhuriyete tevarüs etmiş askeri/sivil bürokratik geleneğin bir yansıması olarak okunabilir (Heper, 2006: 48-92; Trimberger, 2003: 138-144). Temelde Türkiye'de devletin bahsedilen baskın rolü sağlıklı bir sivil toplumun dolayısıyla demokratik bir rejimin tesisini engellemektedir (Çaha, 2003: 9-10). Sosyal sermaye başlığı altında konuyu inceleyen Kalaycıoğlu (2007:6) benzer biçimde Türkiye'de sivil toplumun nefes almasına olanak tanımayan “kuşkucu” bir devlet aygıtı resmetmektedir.

Günümüz Türkiye'sine olan etkileri ile en yakın ve güçlü izleri bırakan olaylardan biri hiç kuşku yok ki; 12 Eylül askeri darbesidir. Toplumsal zihniyete damgasını vuran canlı hatıraları ile izlerin silinemediği 80'li yıllar, bugün Türkiye'deki demokrasi anlayışının en önemli belirleyicisidir. Dönemin merkezi şahsiyetlerinden biri olan Kenan Evren'in 12 Eylül sabahı yaptığı konuşmada dikkat çektiği husus, Robert Putnam'ın (1993) demokrasinin hayatta kalma koşullarını incelediği başlıca eseri *Making Democracy Work* 'a kaynaklık eden argümanların kategorik bir reddiyesi olarak okunabilir.

12 Eylül günü yaptığı konuşmasında Evren;

“Aziz Yurttaşlarım;

Bir defa daha belirtiyorum ki; Silahlı Kuvvetler aziz Türk Milletinin hakkı olan refah ve mutluluğu, vatan ve milletin bütünlüğü ve gittikçe etkisi azaltılmaya çalışılan Atatürk ilkelerine yeniden güç ve işlerlik kazandırmak, *kendi kendini kontrol edemeyen demokrasiyi sağlam temeller üzerine oturtmak*, kaybolan Devlet otoritesini yeniden tesis etmek için yönetime el koymak zorunda kalmıştır.”²²

Şüphesiz demokrasinin işlerlik kazanması, sivil katılımın farklı enstrümanlarla gerçekleşebilmesine bağlıdır. Siyasal örgütlenmeler, sivil organizasyonlar, mahalle ve yerel topluluklar benzeri ortak amaçlar etrafında bir araya geline sivil topluluklar, otoritenin gölgesinde kendine gerçekçi bir zemin bulamazlar. Nitekim Türkiye'de defaten toplumun sivil inisiyatifi farklı gerekçelerle gölgelenmiştir (Karaman, 1990; Karaman ve Aras, 2000: 44-47). Toplumsal kanaat ve talepler kendilerini özgürce dile getirilebilecek platformlar bulmakta zorlanmıştır. Bu anlamda *sıkıyönetim* ilkeleri belirli dönemlerin ürünü olmanın ötesinde toplumsal zihniyetin kurulduğu bir çeşit ana eksen olagelmıştır.²³ Toplumun karşılaştığı problemler ekseriyetle otoriter yönetimlerin tercihleri ile çözümlenmeye çalışılmıştır. Bireyleri çevreleyen sıkıyönetim koşulları toplumsal hayatın olağan akışı olarak benimsenmiştir (İnsel, 2005: 152, 175-179). Evren'in müdahaleye meşruiyet kazandırmak için sarf ettiği zikredilen “kendi kendini kontrol edemeyen demokrasi” ifadesi, tam da demokrasinin mantığıyla çelişir. Bu bağlamda yönetim erkinin kaygıları halkın gündeminde sürekli canlı tutulmuş, “korkular” üretilmiştir (Dağı, 2008: 21-55). Bu bakış, toplumsal bilincin kendini ilgilendiren hususlar karşısında etkisizleştirilmesine, insan merkezli bir yapının karşısında metafizik bir gerçeklik olarak devletin -kurumları marifetiyle- kendini önlemesine sebep olmuştur (İnsel, 2002: 17-18, Çaha, 2003: 7-10). Yine bu anlamda Türkiye'de toplumun kendi kendini örgütleyebilme kabiliyeti dolayısıyla da sivil toplumun mevcudiyeti sıkı biçimde sınırlandırılmıştır (Karaman, 1990: 10-11; Karaman ve Aras, 2000: 50).

5. TÜRKİYE'DE DEMOKRASİ SOSYAL SERMAYE İLİŞKİSİNİ ANLAMAK İÇİN ÇEŞİTLİ GÖSTERGELER²⁴

Bu bölümde demokrasinin işlerliği için önemli göstergeler olarak siyasal ilgi ve katılımcılık, bu olgulara zemin hazırlayan sivil katılım ve güven gibi unsurlar dikkate alınarak Türkiye'nin sosyal sermaye rezervlerine dair panoramik bir okuma yapılmaya çalışılacaktır. Bu çalışma çerçevesinde sosyal sermaye, Paxton (2002)'nin değerlendirmesine paralel olarak güven ve gönüllü organizasyonlar çerçevesinde kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır. Gönüllü organizasyonlar bağlamında dernekleşme oranları dikkate alınırken güven olgusu kişilerarası –sosyal- güven

çerçevesinde değerlendirilmiştir (bkz. Kalaycıoğlu, 2007;²⁵ Paxton:2002).

Bununla birlikte kurumlara yönelik –siyasal- güven de çalışma bünyesinde raporlanmıştır. Her ne kadar kurumlara yönelik- siyasal güven-; sosyal sermayenin bir bileşeni olarak kabul görmese de (Levi,1996:46) sosyal sermaye ve siyasal güvenin ilişkili kavramlar olduğunun altı sıklıkla çizilmektedir (Brehm ve Rahn, 1997; Keele, 2007). Ayrıca demokrasi için büyük bir önem arz eden (Huntington ve Nelson, 1976; Parry vd. 1992: 3-22) ve yine sosyal sermaye ile de yakından ilintili bir kavram olarak değerlendirilebilen siyasal katılım (Kalaycıoğlu, 2007; Krishina, 2002), çeşitli göstergeler yardımıyla betimlenmeye çalışılacaktır. Türkiye örneğinde sosyal sermaye için özel bir öneme sahip olduğu düşünülen aile ve din kurumlarına dair çeşitli göstergelere de yer verilecektir Yukarıdaki tüm bu değişkenler arasındaki ilişkiler oldukça karmaşık bir nitelik arz eder. Şüphesiz bu ilişkiler yumağını çözmek ve nedensellik bağlarını anlamak konuyla ilgili yapılacak görgül çalışmalarca gerçekleştirilecektir.²⁶ Bu çalışmada ise yalnızca betimleyici nitelikteki kimi istatistiksel göstergelere yer verilmekle yetinilmiştir.

(i) Siyasal Katılma, Siyasete İlgili Düzeyi ve Seçimler

Siyaset ve sosyal sermaye ilişkisi, bireylerin özgür tercihleri ile hareket ederek siyasal karar mekanizmasına dâhil olabilecekleri bir dizi imkânın kurulduğu ve kullanıldığı bir alan üzerinden kurgulanabilir. Almond ve Verba (1963) siyasal katılımı siyasal kültürün önemli bir ögesi olarak değerlendirir. Yine Putnam (2000: 40-47) insanların birbirleriyle ilişkilerinden neşet eden sosyal sermayenin siyasal katılıma ve dolayısıyla demokrasiye yönelik olumlu etkileri olduğuna yönelik salık verir. Şüphesiz farklı veçheleriyle siyasal katılım demokrasiler için büyük bir önem arz eder (Huntington ve Nelson, 1976; Parry vd. 1992: 3-22). Bu anlamda katılımın önemli göstergelerinden biri de seçimlerde oy kullanma oranlarıdır (Putnam, 2000: 35). Putnam, Birleşik Devletlerde siyasal katılımı yaşanan gerilemeyi sosyal sermayede yaşanan düşüşle ilişkilendirir (Putnam, 2000: 31-47). Nitekim sosyal sermaye düzeyi pek çok açıdan siyasal katılım açısından belirleyici bir değişken kabul edilmektedir (Kalaycıoğlu, 2007; Krishina 2002).

Şüphesiz seçimlere katılım oranları üzerinden yapılacak bir okuma, yurttaşların siyasal katılım düzeyi konusunda fikir verebilir (Esmer, 1999: 31-33). Türkiye özelinde ise böylesi bir ilişkiyi kurmak bazı açılardan çeşitli çekinceleri bünyesinde barındırılabilir. Çünkü Türkiye'deki siyasal sistemin işleyişinin özgürlükler ve bireysel talepler ekseninde yerleştiği tam olarak söylenemez. Türkiye'deki siyasal seçimlere olan katılım -sembolik de olsa²⁷ bazı cezai müeyyidelerle desteklenmek suretiyle kısmen mecburi bir eyleme dönüştürülmüştür (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2007: 16). Dolayısıyla siyasal seçimlere katılım, bireysel

bir seçim olmanın ötesinde anlamlar taşır. Bugüne kadar yapılan seçim istatistiklerine bakıldığında Türkiye'de seçimlere katılım oranlarının (örnek olarak; 2007 yılında genel seçimlere katılım oranı %84.16, 2009 yılında yerel seçimlere katılım oranı -il genel meclisi üyeliği bazında %85,2) oldukça yüksek olduğu görülecektir (TÜİK 2011:158,160). Hatta katılımcı demokrasilerin en başarılı uygulamalarının görüldüğü pek çok ülkeden (örneğin 2008'de Birleşik Devletlerde başkanlık seçimlerine katılım %63,6 gibi bir oran ile ABD için oldukça yüksek sayılabilecek bir seviyede gerçekleşmiştir)²⁸ daha yüksek düzeyde katılım oranlarının olduğu görülecektir.

Özellikle “yönetilenlerin yönetime katılma biçiminin” (Aydın, 2002: 193) en açık yolu olan seçimler, siyasal aktörler olarak bireyleri yeni bir denklemin içine çeker. Yöneten-yönetilen denkleminde, belirlenen-belirleyen denklemine yaklaşılar. Bu durum Aydın'ın (2002:193) tanımladığı şekliyle; “yöneticilerin yönetilenlerce belirlenmesini sağlayan bir işlemler, hukuki eylemler ve araçlar bütünü” olarak adlandırılabilir. Dolayısıyla seçimleri siyasal katılmanın bir boyutu olarak düşündüğümüzde bu işlemler ve eylemlerin yalnızca seçimleri vurgulamadığı açıktır. Siyasal katılım dilekçe, boykot ve gösterilere iştirak gibi farklı katılım unsurlarını da bünyesinde barındırır (Kalaycıoğlu, 1995: 46; Kalaycıoğlu, 2008: 252).

Tablo 2. Türkiye'de Siyasal Katılımın Çeşitli Veçheleri

Siyasal Katılım	Daha önce Katıldım	Katılabirim	Kesinlikle Katılmam
Dilekçe	11.9	35.4	52.7
Boykot	5.4	29.9	64.7
Yasal /Barışçıl Nitelikte Gösteri	5.9	31.0	63.1

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması (2007). Çevrimiçi Adres: <http://www.worldvaluessurvey.org> (Erişim: 30. 09.2011).

Bakıldığında katılımın diğer unsurları olarak dilekçe, boykot ve gösterilere iştirak oranları seçimlere katılım oranının çok daha altındadır. Tablo 2'nin gösterdiği gibi boykot ve yasal/barışçıl nitelikteki gösterilere katılım oranları %5 ile %6 arasında değişmektedir. Dilekçe yoluyla siyasal katılımın kullanımına ise diğer iki siyasal katılım şekline göre %11.9 ile daha yoğun biçimde başvurulmuştur. Türkiye'de siyasal katılımın oldukça rijit bir biçimde yalnızca seçimlere katılım olarak algılandığı ve diğer katılım yollarının ihmal edildiği göze çarpmaktadır.²⁹

Seçmen kimliği ile demokrasinin en önemli araçlarından biri olan seçimlerde iradi beyanda bulunmak, Türkiye'de farklı açılardan değerlendirilmeyi hak eder. Özellikle siyasal sistemin her hangi bir parçasında hür iradesinin gereğini icra eden bir birey olarak siyasal bir aktöre dönüşmek, şüphesiz salt seçimlerde oy kullanma

pratiğine indirgenemez (Kalaycıoğlu, 1995: 46). Putnam'ın *civic* olarak tanımladığı tam olarak, bireyin sivil ve siyasal anlamda sahip olduğu erdemlerin birliktelikler ile pekiştirilmesi ve ortak hedefler doğrultusunda karşılıklılık esasına dayalı normların ve pratiklerin geliştirilmesidir (Putnam, 1993, 1995, 2000). Yani seçimlerde oy kullanmak gibi bireysel eylem alanı ile sınırlı kalmayan, birliktelikler kurma, normlar türetme, sivil dayanışma ve eylem kalıpları geliştirme, protesto ve imza kampanyaları düzenleme gibi siyasal eylem alanını genişleten uygulamalara katılma benzeri sivil/siyasal erdemlerin kazanılması Putnam'ın (2000: 19) tanımladığı bağlamda vatandaşlık ya da sivil bilince (*civic virtue*) işaret etmektedir.

Bu zaviyeden bakıldığında Türkiye'de siyasal alanın henüz kapsamlı bir siyasi ve kültürel pratik üretmediği, siyasal katılımın en dar anlamı ile hayat bulduğu söylenebilir. Zira siyasete ve sivil örgütlenmelere ilgi düzeyleri, seçimlerde oy kullanma oranları ile karşılaştırıldığında oldukça sönük kalmaktadır.

Tablo 3. Türkiye'de Siyasetle İlgilenme

İlgili	Orta	İlgisiz	Fikrim yok
14.66	25.25	53.79	6.3

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2009). Çevrimiçi Adres:

http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?aileyapi=&report=YASAM_YIL.RDF&p_yil1=2009&p_x=siyaset&p_kod=1&p_dil=1&desformat=html&ENVID=aileyapiEnv (Erişim: 10.08.2010).

Bu konuda Türkiye İstatistik Kurumunun 2009 yılına ait yayınladığı veriler bize oldukça anlamlı istatistikî bilgiler sunmaktadır. Bu anlamda Tablo 3'te sunulan siyasal ilgi düzeyi konusunda elde edilen oranlara baktığımızda, siyasetle ilgili olduğunu ifade edenlerin oranının %14,66, orta derecede ilgili olduğunu ifade edenlerin oranının %25,25, siyasetle ilgisiz olduğunu ifade edenlerin ise %53,79 gibi yüksek bir orana karşılık geldiği görülmektedir.

Tablo 4. Türkiye'de Başkalarının Siyasi Düşüncelerine Verilen Önem

Önemsiz	Orta	Önemli
66.55	12.62	20.84

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2009). Çevrimiçi Adres:

http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?aileyapi=&report=YASAM_YIL.RDF&p_yil1=2009&p_x=siyasi_dusunceleri&p_kod=1&p_dil=1&desformat=html&ENVID=aileyapiEnv (Erişim: 10.08.2010)

Bunun yanı sıra diğer önemli bir gösterge ise fikir beyan edenlerin *toplumdaki diğer kişilerin siyasi düşüncelerine verdikleri önemi* gösteren istatistiklerdir. Buna göre Türkiye'de bireyler için bir arada yaşadıkları diğer insanların siyasi fikirleri %66,55 oranında önemsiz görülme iken başkasının siyasi düşüncesine verilen önem toplumun %20,84'ü için önemli, %12,62'si için ise orta düzeyde önemlidir (bkz. Tablo 4).

Tablo 5. Türkiye'de Kişilerin Siyasi Düşüncelerinin Diğer İnsanlar İçin İfade Ettiği Önem

Önemsiz	Orta	Önemli
69.84	11.07	19.09

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2009). Çevrimiçi Adres:

http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?aileyapi=&report=YASAM_YIL.RDF&p_yil=2009&p_x=siyasi_dusunceniz&p_kod=1&p_dil=1&desformat=html&ENVID=aileyapiEnv (Erişim: 10.08.2010)

Aynı şekilde görüşülen kişilerin siyasi düşüncelerinin başkaları için ne anlam ifade ettiğini gösteren istatistikler de manidardır. Buna göre Tablo 5'te de görülebileceği gibi kişiler kendi siyasi görüşleri hakkında başkalarının düşüncelerini %69,84 oranında önemsiz, %19,09 oranında önemli, %11,07 oranında ise orta derecede önemli bulmaktadır. Yukarıda sunulan veriler ışığında ortaya koyulabilecek önemli bir çıkarım, farklı siyasal görüşlere sahip toplum kesimlerinin birbirlerinin düşüncelerine önem vermediği ve bir anlamda siyasetin birleştirici bir unsur olmaktan görece uzak olduğudur.

Sonuç olarak Türkiye'de seçimler siyasal katılımın neredeyse tek yolu olarak kabul edilmiş görünmektedir. Her ne kadar seçimler gelişmiş demokrasilerde de siyasal katılımın önemli bir unsuru olarak görülse de, güncel siyasete yön veren bir dizi diğer katılım biçiminden de bahsetmek mümkündür. Protesto gösterilerinden imza kampanyalarına kadar hemen her düzeyde gerçekleştirilen sivil eylemler, siyaset ve demokrasi arasındaki sıkı ilişkinin birer göstergesi olarak karşılık bulur (Kalaycıoğlu, 1995: 46). Oysa ülkemiz için seçimler dışındaki diğer siyasal katılma araçları tercih edilmezler. Bu, bir anlamda ortak amaçlar ve beklentiler etrafında insanların birliktelikler kurmak suretiyle inşa edilen sosyal sermaye uygulamalarının ülkemiz insanı için bir sivil kültür unsuru (veya etkeni) olarak yerleşmediğini gösterir (cf. Kalaycıoğlu, 2007).

(ii) Güven arayışında bir toplum: Kişilerarası ve Kurumsal Güven

Şüphesiz güven olgusu, sosyal sermaye kavramının tam da merkezinde

oturan en önemli bileşenlerinden biridir. Daha önce de vurgulandığı gibi güven kavramını -kişiler arası bir nitelik arz eden- toplumsal ve -kurumsal nitelikteki- politik olmak üzere ikiye ayırmak yanlış olmayacaktır. Sosyal sermayenin dünya genelinde kabul edilen önemli bir göstergesi toplumsal güvenin bir unsuru olarak düşünülebilecek genel güven düzeyidir (Field, 2006: 181-182).

Dünya Değerler Araştırması verilerine dayanarak oluşturulan Tablo 6'dan da anlaşılacağı üzere Türkiye'de toplumsal güven düzeylerinin oldukça düşük olduğu görülmektedir. Toplumsal güvenin ölçülmesi amacıyla Dünya Değerler Araştırması'nda "Sizce genelde insanların çoğuna güvenilebilir mi? Yoksa başkalarıyla herhangi bir ilişki kurarken veya bir iş yaparken hiçbir zaman dikkati elden bırakmamak mı gerekir?" şeklinde bir soru yer almaktadır. Söz konusu soruya verilen cevaplardan da faydalanılarak dünya geneli için bir güven indeksi oluşturulmaktadır. Tabloya 6'da da yansıtıldığı gibi Türkiye'nin genel güven indeksindeki yeri oldukça alt sıralardadır. Aşağıda yer alan en yüksek ve en düşük güven düzeylerine sahip ülkeler tablosuna göre, en yüksek güven düzeyine %74,2 ile Norveç sahip olurken, Türkiye Trinidad Tobago'nun önünde son sıralarda yer almaktadır.³⁰

Tablo 6. Genel Güven İndeksi

Ülkeler	İnsanların çoğuna güvenilebilir	Çok dikkatli olmak gerekir
Norveç	74.2	25.8
İsveç	68.0	32.0
Finlandiya	58.9	41.1
İsviçre	53.9	46.1
Çin	52.3	47.7
Gana	8.5	91.5
Peru	6.3	93.7
Ruanda	4.9	95.1
Türkiye	4.9	95.1
Trinidad - Tobago	3.8	96.2
Dünya Geneli	26.1	73.9

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması (2007). Çevrimiçi Adres: <http://www.worldvaluessurvey.org> (Erişim: 30.09.2011).

Dünya ortalamasına göre oldukça düşük oranlarda görülen Türkiye'de güven düzeyine ilişkin ikinci tabloya (Tablo 7) göre insanların güven duyması yakın ilişkilerin sürdürülebilirliği ile ilintilidir. Öyle ki bireylerin tanıdığı insanlara ve

komşularına duydukları güven oranları sırasıyla %22,1 ve %21,5 olarak görece yüksek düzeylere ulaşmaktadır. Bu oran ilk defa tanışılan kişilere, başka millet ve dinlerden olan insanlara karşı çok daha aşağı düzeylere; sırasıyla % 0,8, %2,2 ve %2,4 seviyesine gerilemektedir. İlk defa tanışılan, başka milletten ve başka dinden olan kimselerin tamamen güvenilmez olduğunu düşünenlerin oranı ise % 47, %43,6 ve % 42 olarak oldukça yüksek seviyelerde sıralanmaktadır (bkz Tablo 7).

Tablo 7. Türkiye'de Kişilerarası Güven - Dünya Değerler Araştırması (2007)

	Tamamına güvenilir	Bir kısma güvenilir	Çoğuna güvenilmez	Hiçbirine güvenilmez
İlk defa tanıştığın insanlar	0.8	14.0	47.0	38.2
Başka milletten olan insanlar	2.2	25.0	43.6	29.1
Başka dinden olan insanlar	2.4	26.0	42.0	29.6
Tandığım İnsanlar	22.1	54.9	17.9	5.1
Komşular	21.5	53.1	17.6	7.8

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması (2007). Çevrimiçi Adres: <http://www.worldvaluessurvey.org> (Erişim: 30.09.2011).

Öte yandan kurumlara olan güven oranlarında ordunun büyük ölçüde güvenilir olduğunu düşünenler yüzde 66.6'lık bir paya sahiptir. Bu yüksek oran, diğer kurumlar söz konusu olduğunda azalmıştır. Özellikle bürokrasi ve siyasal partilere güven oranının çok daha düşük olduğu görülmektedir. Tablo 8'den anlaşılacağı gibi güven oranının hükümet ve meclis gibi kurumlar için görece daha üst düzeyde olduğu görülmektedir: Tamamen güvenilir olduğunu düşünenlerin yüzdeleri sırasıyla %27.6 ve %22.7.

Tablo 8. Türkiye'de Kurumlara Güven - Dünya Değerler Araştırması

Güven (Kurumsal)	Tamamen Güvenirim	Biraz Güvenirim	Pek Güvenmem	Hiç Güvenmem
Ordu	66.6	19.8	8.3	5.4
Adalet Sistemi	36.8	38.9	16.3	8.0
Polis	36.4	35.6	17.7	10.3
Diyanet	28.3	43.4	19.6	8.7
Hükümet	27.6	36.0	21.8	14.5
Meclis	22.7	38.8	24.0	14.6
Bürokrasi	11.0	46.0	28.3	14.8
Sendikalar	7.9	34.8	35.6	21.7
Siyasal Partiler	6.8	27.6	40.2	25.4
Basın	5.2	26.1	41.1	27.5

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması (2007). Çevrimiçi Adres: <http://www.worldvaluessurvey.org> (Erişim: 30.09.2011).

Türkiye'de kurumlara yönelik güven oranlarının ordu, hükümet ve meclis gibi kurumlarda görece yüksek bir seviyeye ulaştığı söylenebilecekse de siyasi partilere yönelik benzer bir güven eşiğine ulaşamadığı ifade edilebilecektir (bkz. Tablo 8).

(iii) Kurumsallaşamayan Sivil Katılım Ya da Hayırsever Vatandaşlık

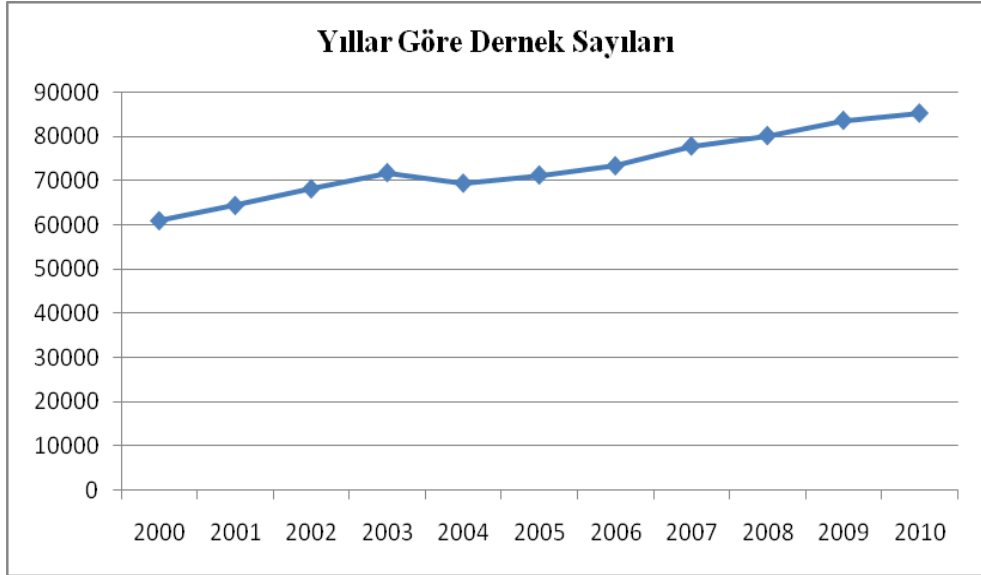
Türkiye'de demokrasinin kurumsal işleyişinin önündeki sıkıntılar, gündelik hayatın demokratik algılar etrafında şekillenmesine de önemli darbeler vurmuştur. Yıllara uzanan vakıf geçmişi ile kadim bir mirası bünyesinde barındıran Türkiye'de, insanlar günümüzde sivil alandan kendini çekmiş görünmektedir. Diğer bir deyişle paylaşımcı ve dayanışmacı bir sosyo kültürel geçmişe sahip bir toplum olarak Türkiye, bu özelliğinin getirdiği bakiyeyi bugün yeterince etkin/bir biçimde kullanamamaktadır. Bu durum bir bakıma geleneksel ve modern arasındaki bir *paradoks*'un³¹ da ifadesidir. Bu çelişkiyi farklı boyutlarda inceleyen Bikmen'in tespitlerine göre; yaklaşık 35.000'den fazla vakfın bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu döneminden bugüne gerek dışsal faktörler gerekse iç politik gelişmeler neticesinde vakıfların sayısı azalmış ve buna paralel olarak etkinlik alanları da daralmıştır. Bugün vakıfların yaklaşık 3.000 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Sayılarının azalması ile etkinlik alanı daralan vakıflardan bugüne ise bir vakfiye kültürü olarak kolektif zihniyete yer eden hayırseverlik ve yardımlaşma duyguları kalmıştır (Bikmen, 2008: 223-224).

Bakıldığında bugün Türkiye'de insanların sivil toplum ve dernek faaliyetlerine ilgileri ve kurumsal düzeyde aktif katılımları oldukça düşük seviyelerde gerçekleşmektedir (bkz. Tablo 10). Her şeyden önce prensip olarak örgütlenebilme veya gönüllü faaliyetler etrafında bir araya gelebilme davranışı sivil düzeyde ve bireysel hak ve özgürlükler temelinde gerçekleştirilmelidir. Oysa TÜSEV'in raporunda da vurgulandığı gibi, Türkiye'de devletin, “hem toplumsal yaşamın ve toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde, hem de siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda yaşama geçirilmeye çalışılan toplumsal değişim sürecinde *ana, temel, egemen ve en güçlü aktör* olduğunu görüyoruz” (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006b: 36; vurgu orijinal metinde). Bu bir bakıma devlet eliyle modernleşmenin yukarıdan aşağıya gerçekleşmesi ve devletin tanzim edici rolünü toplumun hemen her alanına farklı şekillerde ihdas ettirme çabasına da bağlanabilir (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006b: 36; Trimberger, 2003). Fakat Türkiye'de devletin üstlendiği bu rolü son yıllarda üzerinden atma çabasında olduğu gözlenmektedir. Demokratik hak ve taleplerin dikkate alındığı kanun ve anayasal değişikliklerin yapılması, Avrupa Birliği gibi uluslararası toplumun talepleri karşısında çağcıl uygulamaların hayata

geçirilmesi Türkiye'de sivil siyaset alanının kendine yeni bir mecra bulacağı/bulabileceğinin emareleri olarak değerlendirilebilir (Keyman, 2006).

Grafik 1. Türkiye'de Yıllara Göre Dernek Sayıları - T. C. İçişleri Bakanlığı

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
60931	64379	68155	71832	69439	71287	73378	77849	80200	83654	85296

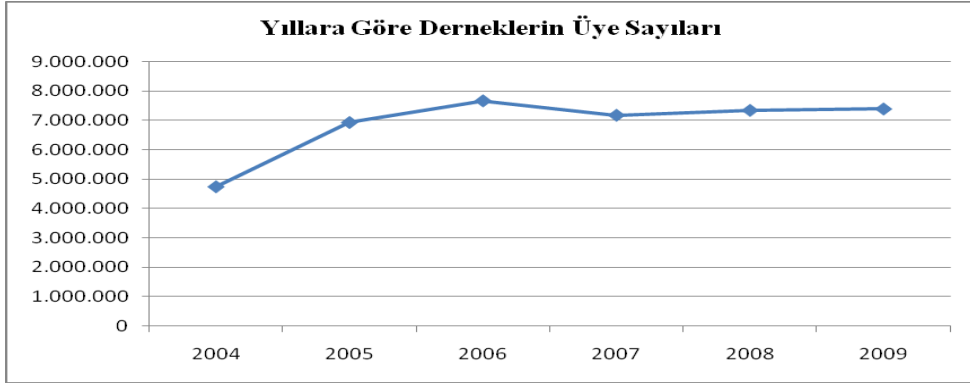

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı- Dernekler Daire Başkanlığı. Çevrimiçi Adres:http://www.dernekler.gov.tr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=52&Itemid=12&lang=tr (Erişim: 05.09.2011)

Zira bu değerlendirmenin görünümleri İçişleri Bakanlığı'nın yayınladığı derneklere ilişkin verilerden de okunabilmektedir. Grafik 1'de de görüldüğü üzere 2000'li yılların başından bu yana derneklerin sayısında yavaş ve çok da düzenli olmayan bir artış gözlenmektedir.

Grafik 2. Türkiye'de Yıllara Göre Derneklerin Üye Sayıları - T. C. İçişleri Bakanlığı

2004	2005	2006	2007	2008	2009
4.738.414	6.935.419	7.674.066	7.181.499	7.349.454	7.396.591

Kaynak: İçişleri Bakanlığı- Dernekler Daire Başkanlığı. Çevrimiçi Adres: http://www.dernekler.gov.tr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=52&Itemid=12&lang=tr(Erişim: 15.09.2011)

Bugün için sayısı 85.296 olan derneklerin üye sayıları ise yukarıda Grafik 2'de gösterildiği gibi 2009 itibarıyla 7.396.591 kişidir. Birden fazla dernek üyeliğine sahip kişilerin sayısı göz ardı edilirse bu rakamın toplam nüfusa oranla yaklaşık yüzde onluk bir üye sayısına tekabül ettiği görülmektedir. Üyelerin cinsiyetlerine bakıldığında erkeklerin oranının %8,49 (6.163.591), kadınların oranının ise %1,70 (1.233.100) olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 9. Türkiye'de Sendika/Dernek Faaliyetleriyle İlgilenme

İlgili	Orta	İlgisiz	Fikrim yok
5.09	6.00	77.26	11.64

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (2009). Çevrimiçi Adres: http://rapor.tuik.gov.tr/reports/rwservlet?aileyapi=&report=YASAM_YIL.RDF&p_yil=2009&p_x=sendika&p_kod=1&p_dil=1&desformat=html&ENVID=aileyapiEnv (Erişim: 10.08.2010).

Tablo 9'da sivil toplum ve derneklere ilgi düzeyini gösteren 2009 yılına ait istatistiklere göre, sendika/dernek faaliyetleriyle ilgili olduğunu ifade edenlerin oranı %5,09 iken, orta derecede ilgili olduğu ifade edenlerin oranı %6,00 ve ilgisiz olduğunu ifade edenlerin oranı ise %77,26 olarak görülmektedir. Öte yandan %11,64'lük bir kesimde bu konuda fikir beyan etmemiştir.

Tablo 10. Türkiye'de Sivil Toplum Örgütlerine Aktif/Pasif Üyelik Durumları

Aktif/pasif üyelik...	Üye Değil	Pasif Üye	Aktif Üye
Cami veya dini organizasyonlara	97.6	1.1	1.3
Spor veya boş zaman demeklerine	96.5	1.5	1.8
Sanat, müzik ve eğitsel organizasyonlar	97.1	1.4	1.5
İşçi sendikaları/birlikleri	97.1	1.7	1.1
Siyasal parti örgütleri	94.7	3.0	2.3
Çevre örgütleri	98.8	0.4	0.8
Profesyonel organizasyonlar	97.2	1.3	1.5
Gönüllü / insani organizasyonlar	97.8	1.4	0.8
Herhangi diğer organizasyonlar	98.3	1.3	0.4
Ortalama	97.23	1.45	1.27

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması (2007). Çevrimiçi Adres: <http://www.worldvaluessurvey.org> (Erişim: 30.09.2011).

Tablo 10'da görülebileceği gibi toplumun ortalama olarak %97,23'lük yüksek bir oranı herhangi bir sivil toplum örgütüne üye değildir. Her ne kadar Türkiye'de sivil toplumun başta katılım olmak üzere yaşadığı/yaşamakta olduğu sorunların fazlalığına karşın, vakıf kültürünün bir yansıması olarak bireylerde süregelen bir tutum olan hayırseverlik etkin bir sosyal dayanışma türü olarak devam etmektedir. TÜSEV tarafından hazırlanan “*Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci*” raporunda belirtildiği üzere, Türkiye'de vatandaşların %80'i bir şekilde (zekât ve fitre gibi dini bağışlar, zorunlu bağışlar, dilencilere verilen bağışlar, sivil toplum kuruluşları ve vakıflara yapılan bağışlar) bağış yaptığını belirtmekte, ancak bağışçıların sadece %18'i bir sivil toplum kuruluşuna bağış yapmaktadır (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006b:46). Yine aşağıda sunulan Tablo 11'den anlaşılacağı üzere din temelli dernekler ve yardımlaşma amaçlı dernekler, spor amaçlı derneklerle beraber Türkiye'de dernekler sıralamasında ilk üç sırayı teşkil etmektedir.

Tablo 11. Türkiye'de Kuruluş Amaçlarına Göre Dernekler-T.C. İçişleri Bakanlığı

Dernekler	Üye Sayısı
Din Temelli Dernekler	15571
Spor	15288
Yardımlaşma	14831
Kalkınma	10376
Mesleki Dayanışma	8879
Toplumsal Hayat	6303
Dostluk	4075
Kültür	3776

Kaynak: İçişleri Bakanlığı- Dernekler Dairesi Başkanlığı (2011). Çevrimiçi Adres:

http://www.dernekler.gov.tr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=52&Itemid=12&lang=tr(Erişim: 05.09.2011)

Dolayısıyla tüm bu donelerden hareketle Türkiye'de öncelikli sorunun sivil inisiyatifin kurumsallaşmış yapılarda görünür kılınamaması olduğu söylenebilecektir. Buna karşın bireylerin kendi geleneksel değerleri eşliğinde dayanışma ve yardımlaşma duygusunu kayıt dışı olarak -kişisel ya da küçük çaplı organizasyonlar marifetiyle- yoğun bir şekilde sürdürdüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Yine bu tercihe yön veren önemli motivasyon kaynaklarından birinin de dini kabuller olduğu ifade edilebilir. Zira kurumlara yapılan bağışların dikkat çekici bir kısmı da dini motivasyonlar neticesinde gerçekleştirilmektedir³² (bkz. Bikmen ve Meydanoğlu, 2006b).

Kanımızca bireylerin sivil inisiyatifi kurumsal yapılarda görünür kılınamama sorunu sosyal yardımlaşma bağlamında olduğu kadar siyasal örgütlenme ve paylaşım düzeyinde de vuku bulmaktadır. Yine Tablo 10'dan anlaşılacağı üzere siyasal örgütlere ve bu örgütlerin faaliyetlerine katılımın ve ilginin azlığı, yapısal bir özellik olarak Türkiye'de vatandaşlık kültürüne yerleşmiştir. Öyle ki ne işçi sendikalarına ne de siyasal partilere katılım istenilen düzeylerde değildir. Her ne kadar siyasal partilere üyelik oranı diğer sivil toplum örgütlerini aşıyor olsa da ulaşılan oran %5'in yalnızca biraz üzerindedir. Bu bağlamda bireylerin mevcut kurumsal kanalları kullanarak ne sosyal ne de siyasal sorunlara yönelik istenilen düzeyde katılım sağlayamadıklarını söylemek yanlış olmayacaktır.

Tüm bu tespitlerden yola çıkarak Türkiye'de sivil toplumun kaynaklık ettiği sosyal sermayenin istenilen düzeyde kurumsallaşmadığı ifade edilebilecektir. Bununla beraber son yıllarda gerek dernek ve vakıf gerekse de bu organizasyonların üye sayısındaki tedrici artışın (bkz. Grafik 1; Grafik 2), Türkiye de sosyal sermaye rezervlerinin geleceğine dair umut verici bir tabloya işaret ettiği söylenebilir.

(iv) Yakın Sosyal İlişkilerin Zemini: Aile ve Din

Türkiye'de sosyal sermaye kaynağı olarak bugüne değin ihmal edilmiş bir diğer önemli tema ise aile ve din ekseninde gelişen sosyal ilişkiler ve yapılarıdır. Şüphesiz her tür toplumsallaşmanın öncelikle gerçekleştiği yer olan aile aynı zamanda “politik sosyalizasyon” ve “kuşaklararası etkileşim” vasıtasıyla siyasal kültürün taşıyıcılığını da üstlenir (Davies, 1965; Özpolat, 2010; Verba vd., 2005). Benzer biçimde inanç merkezinde tesis edilmiş kurumlar sağladıkları politik sosyalizasyon vasıtasıyla bir sosyal sermaye aracına dönüşebilmektedir (Candland, 2000; Norris ve Inglehart, 2004; Warren, 2009)³³. Aile ve din hemen her düzeyde yakın sosyal ilişkilerin kaynağı olarak birlikteliğe vurgu yapar. Böylece toplumun en temel iki kurumu olarak

önem kazanır. Toplumlarda yaşanan çözülme ya da çöküşün diğer unsurların yanı sıra söz konusu iki kurumda yaşanan toplumsal değer kaybı ile ilişkili olduğu bir gerçektir (bkz. Fukuyama, 2009). Yine Putnam'a göre aile kurumu (Putnam 1995: 73) ve dini kurumlar (Putnam 2000:65-69) ciddi bir sosyal sermaye değeri taşır.

Türk toplumu için hemen her fırsatta vurgulanan dinsel inançların ve aile bağlarından neşet eden sosyal sermayenin güçlü olduğu retoriği çeşitli çalışmalarca da tespit edilmektedir. (Kalaycıoğlu, 2007: 7; Şan, 2007: 299; Topçuoğlu vd. 2010). Dünya Değerler Araştırması'nın Türkiye'ye ilişkin bulguladığı en çarpıcı tespitler yine bu iki kuruma ilişkin olanlardır. Türkiye'de aile ve din, toplum tarafından oldukça önemli kabul edilmektedir (Bakınız; Tablo 12 ve Tablo 13). Şüphesiz din ve ailenin kişiler için taşıdıkları önem, merkezine aileyi ve dini alan formel kurumların tesisini de beraberinde getirecektir.³⁴

Tablo 12. Hayatınızda Ailenin Önemi

Ülkeler	Çok Önemli	Biraz Önemli	Çok Önemli Değil	Hiç Önemli Değil
Türkiye	97.8	2.1	0.1	0.1
Amerika	94.6	5.0	0.5	-
Kanada	92.8	6.7	0.5	0.1
İngiltere	93.6	5.0	1.0	0.4
İtalya	93.3	6.2	0.4	0.1
Japonya	92.7	6.3	0.9	0.1
İsveç	92.2	6.8	0.7	0.3
Güney Kore	92.3	7.5	0.2	-
Arjantin	91.6	7.5	0.7	0.2
Norveç	90.1	9.1	0.8	-
İspanya	89.1	9.9	0.9	0.1
Finlandiya	87.5	11.0	1.3	0.2

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması (2007). Çevrimiçi Adres: <http://www.worldvaluessurvey.org> (Erişim: 30.09.2011).

Tablo 13. Hayatınızda Dinin Önemi

Ülkeler	Çok Önemli	Biraz Önemli	Çok Önemli Değil	Hiç Önemli Değil
Türkiye	74.7	16.6	6.2	2.5
Amerika	50.6	40.4	6.2	2.7
Kanada	32.0	27.1	25.3	15.6

Kaynak: Dünya Değerler Araştırması (2007). Çevrimiçi Adres: <http://www.worldvaluessurvey.org> (Erişim: 30.09.2011)

Türk toplumunun küçük ve kapalı gruplar etrafında örgütlenmekte olduğu farklı bağlamlarda dillendirilmektedir (Sargut 2001'den aktaran Sargut, 2006:10). Yine Türkiye'de toplumsal bölünmelerin-aynı zamanda yakınlaşmaların- çoğunlukla din, etnisite ve mekânsal yakınlıklar gibi geleneksel unsurlar üzerinden gerçekleştiği vurgulanmaktadır (Kalaycıoğlu, 1998: 132; Kalaycıoğlu, 2007: 7). Benzer biçimde yakın ilişkilerden neşet eden akrabalık ve hemşerilik bağlarının bir sosyal sermaye aracına dönüştürüldüklerinin altı çizilmektedir (Özen ve Aslan, 2006: 138). Bu bağlamda Putnam'ın (2000) sosyal sermaye tasnifinden hareket edilecek olursa, Türkiye'de yakın toplumsal ilişkilerden neşet eden bağlayıcı sosyal sermaye (*bonding social capital*) rezervlerinin yoğun olduğu iddia edilebilecektir (cf. Sargut 2001'den aktaran Sargut, 2006: 10). Şüphesiz bağlayıcı düzeyde yakın sosyal ilişkilerin derinliği ve çerçevesi kendine dışsallıklar inşa ederek ya da kendini dışsallaştırarak özel alanlarda toplumsal zemini ayırıştırarak bir unsur olarak olumsuz çağrışımlara da sahip olabilir.³⁵ (Fukuyama, 2001: 8).

Ancak bağlayıcı sosyal sermaye her şartta olumsuz sonuçlar doğurmaz ve bu tür sosyal sermaye bağlamında kurulan organizasyonlar da kendi içinde çeşitlilik arz edebilir (Nannestad vd., 2008). Daha başka bir ifadeyle alternatif bir perspektiften bağlayıcı sosyal sermaye olarak tanımlanabilen güven ve sadakat temelinde kurulan sosyal ilişkiler aynı zamanda farklı sosyal bağlamlara tahvil edilerek -ticari ilişkiler, sosyalizasyon, yardımlaşma ve dayanışma, vb- toplumun geneli için ortak fayda üretebilme potansiyeline de sahip olabilir. Bu bağlamda bir sosyal sermaye biçimi olarak aile firmalarının ticari başarılarından (Topçuoğlu, 2003; Hofmann et al., 2006), yoksulluğun azaltılmasında inanç temelli organizasyonların rolüne (Lockhart 2005) ve inanç temelli organizasyonların siyasal ve sosyal toplumsallaşma üzerindeki etkisine (Norris ve Inglehart, 2004; Warren, 2009) kadar uzanan geniş bir literatür oluştuğunu ifade etmek hiç de yanlış olmayacaktır. Ayrıca bu tarz sosyal sermaye çerçevesinde tesis edilen kurumların olumlu rollerine Türkiye örneği üzerinden vurgu yapan farklı akademik çalışmalara rastlamak da mümkündür (Akdoğan, 2006: 180-181).

Bu nedenlerledir ki iki kurumun da -aile ve din- demokrasi üzerindeki muhtelif işlevlerinin ülkeler özelinde değerlendirmesi elzem görünmektedir. Türkiye'de aile ve din kurumları sosyal sermaye kaynağı olarak dikkat çekici bir potansiyele sahiptir (bkz. Şan, 2008). Elbette bu kurumların Türk demokrasisi açısından üstlenecekleri -olumlu veya olumsuz -roller gelecekte her iki kuruma ilişkin yapılacak detaylı görgül çalışmalar vesilesiyle aydınlığa kavuşturulacaktır.

6. SONUÇ YERİNE: BİR DEĞERLENDİRME

Türkiye'de siyaset ve demokrasi özelinde bir sosyal sermaye okuması yapmak, her şeyden önce malumun ilamı kabilinden bir ispata girişmek demektir. Bugüne kadar üretilen –devlet merkezli-politikalar kahir ekseriyetle sivil alanı inşa etmek üzere “halka rağmen” gerçekleşmiştir (Heper, 2006; Karaman ve Aras 2000; Yeğen, 2002: 61). Devlet kendine biçtiği rol gereği korku atmosferini ve denetim mekanizmalarını sürekli canlı tutmuş, her aşamada sivil hayata müdahale hakkını tasarrufunda bulundurmıştır (Dağı, 2008: 21–55; Kalaycıoğlu 2007:6). Bu çerçevede hareketli bir sivil hayatın bir yansıması olarak güçlü bir sosyal sermaye ve güçlü sosyal sermaye ile bağlantılı olarak demokratik siyaset Türkiye'de hâkim kılınmamıştır.

Göstergeler üzerinden konuşulduğunda sosyal sermaye rezervleri -en azından demokrasi ile ilişkilendirildiğinde- oldukça düşük seviyelerde bir ülke Türkiye (cf. Kalaycıoğlu, 2007). Böylesi bir saptamanın pek çok açıdan geçmiş literatürle –özellikle de siyasal kültür ve sivil toplum bağlamında yapılan çalışmalar ile- uyumlu olduğunu söylemek yanlış olmaz (bkz. Esmer, 1999; Kalaycıoğlu, 1993; Kalaycıoğlu, 1998; Kalaycıoğlu, 2007; Kalaycıoğlu, 2008). Ayrıca Türkiye'de sosyal sermayenin düşük seviyelerde seyrettiğine dair farklı disiplinler çerçevesinde tesis edilmiş pek çok çalışmadan da bahsetmek mümkündür (Buğra, 2001'den aktaran Özen ve Aslan, 2006:138-139; Sargut, 2003'den aktaran Özen ve Aslan, 2006:138-139).

Sosyal sermaye ve sosyal sermaye ile yakından ilişkili kavramların incelendiği bu çalışmada çok çeşitli bulgular elde edilmiştir. Öncelikle Türkiye'de siyasal katılmanın en yaygın biçiminin seçimler olduğu; yurttaşların bunun dışındaki katılım biçimlerine ise yeterince meyletmedikleri görülmektedir. Aynı şekilde siyasal ilgi düzeyinin oldukça düşük seviyelerde olduğu, kişilerin diğer bireylerin siyasal tavırlarına dönük bigâne kaldığı göze çarpmaktadır (bkz.Tablo 2-5). Bir başka gösterge olarak dernekleşme oranları incelendiğinde gelişmiş ülkelerle kıyasla oldukça düşük düzeylerde kalmakla birlikte (cf. Kalaycıoğlu, 2008: 259) Türkiye'de son yıllarda dernekleşme oranlarının yavaş ancak kararlı bir şekilde arttığı gözlenmektedir (bkz. Grafik 1 ve Grafik 2). 2007 yılı verileri çerçevesinde bir diğer parametre olarak güven düzeyleri değerlendirildiğinde; sosyal sermaye açısından büyük bir öneme haiz olan kişilerarası güvenin, düşük seviyelerde kaldığı anlaşılmaktadır (bkz. Tablo 6 ve Tablo 7).³⁶ Diğer taraftan politik kültürle bağlantılı bir nosyon olarak siyasal güvenin ise kurumlara göre değişkenlik gösterdiği ifade edilebilecektir (Tablo 8).

Tüm bu değerlendirmelerin yanı sıra tarihsel kökleri olan ve geleneksel

değerlerden beslenen yardımlaşma ve dayanışma gibi sivil toplum faaliyetlerin görünürlüğü (bkz. Bikmen,2008; Bikmen ve Meydaoğlu, 2006a) insanların kendileri üzerine düşünme ve hareket etme iradelerine ilişkin olumlu bir gösterge olarak okunabilir. Ancak bu faaliyetlerin -kurumsallaşmaktan uzak olduğu ve kayıt dışı olarak devam ettiği de gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca Türk toplumu açısından din ve aile kurumlarına atfedilen ehemmiyet kanımızca önemli bir sosyal sermaye değeri taşımaktadır (bkz. Tablo 12-13). Zira bu kurumların ekonomik, sosyal ve siyasal fayda üretme potansiyelleri bulunmaktadır. Ancak pek çok açıdan özellikle de demokrasi bağlamında sosyal sermayenin bağlayıcı (*bonding*) nitelikteki bu türünün yaratacağı etki(ler) araştırmaya ve tartışmaya açıktır.

Kendine özgü gelişim dinamikleri sergileyen bir ülke olan Türkiye'de sosyal sermaye ihmal edilmiş bir konudur. Bugün sosyal bilimlerin muhtelif alanlarında küresel düzeyde sıklıkla altı çizilen bir olgu olarak sosyal sermaye ne yazık ki Türkçe literatürde özellikle de siyasete ve gündelik hayata dair analizlere yeterince dâhil edil(e)memiştir. Bu anlamda Türkiye'de henüz keşfedilmemiş bir olgu olarak sosyal sermaye sabırla ilginin kendi üzerine yoğunlaşmasını beklemektedir.

Bu çalışma kapsamında tartışılan değişkenler arasındaki ilişkiler ve nedensellik bağları şüphesiz konuyla ilgili yapılacak daha kapsamlı ve sofistike görgül çalışmalar vesilesiyle açıklığa kavuşturulacaktır. Gerek kendi içlerinde gerekse de demokrasi açısından içsel ve dışsal nitelik arz eden tüm bu değişkenlerin etki ve yönelimlerinin değerlendirilmesi, Türkiye'de hem sosyal sermaye hem de demokrasi çalışmaları açısından büyük bir açığın kapatılmasına hizmet edecektir.

2- Robert D. Putnam'ın bu konudaki ilk kitap çalışması İtalya özelinde uzun soluklu bir araştırmanın verilerini ortaya koyduğu demokrasi, ekonomik kalkınma ve toplumsal katılma konularına merkezi bir önem atfettiği "Making Democracy Work (1993)"tür. Bu çalışmasına paralel olarak kaleme aldığı makaleleri "Bowling Alone: America's Declining Social Capital (1995)" ve ayrıca bütün bu çalışmaların toplamını ve fazlasını içeren bir kitap çalışması olan "Bowling Alone: The Collapse And Revival American Community (2000)'yi" yayınlamıştır. Bu çalışmalarının ana eksenini, sosyal sermayeye teorik bir çerçeve çizerek kavramın alt boyutlarını detaylandırmak ve buradan yola çıkarak İtalya ve Amerika'daki sivil toplum örgütlerine katılımı ve yurttaşlık kültürünü incelemektir. Putnam'a ilişkin bibliyografik bir değerlendirme için bkz. (Field, 2006: 5-6, 40-56)

3- Sosyal sermaye literatürünün son on yıllarda önemli bir gelişme kaydettiğini ifade etmek hiç de yanlış olmaz. Bu çerçevede uluslararası indeksler tarandığında sosyal sermaye bağlamı çalışmalarının sayısındaki artışın gözle görünür bir hal aldığı söylenebilir. Ayrıca

konu ekseninde yapılan çalışmaların sayısındaki söz konusu artış, bir yandan farklı disiplinlerin kavrama duyduğu ilgiye, diğer yandan da genç araştırmacıların temayülüne işaret etmektedir. Öyle ki şimdiden bu konuda ciddi bir literatür oluşmuştur. Aynı zamanda kavrama gösterilen ilgi sosyal sermaye teorisyenlerinin farklı yönelimlerinin belirginleşmesine de vesile olmuştur. Detaylı bir değerlendirme için bkz. (Akçomak, 2009; Farr, 2004).

4- Geleneksel ve modern şeklinde yapılan ayırımın ilkesel bir tasnif olduğu bilinmelidir. Zira toplumların böylesi rijit kategoriler yardımıyla anlaşılma çabası genellemecidir ve birçok zafiyet barındırır. Bu ayırma ilişkin ilk emareler Tönnies ve Durkheim gibi teorisyenlerin çalışmalarında görülebilir. Tönnies'in *Gemeinschaft* (cemaat) ve *Gesellschaft* (cemiyet) şeklindeki tasnifinin yanında aynı paralelde Durkheim'in *Organik Dayanışma* ve *Mekanik Dayanışma şeklindeki* ayırımı, geleneksel ve modern kategorilerini aydınlatmak için yapılmıştır diyebiliriz (Tönnies, 2000; Durkheim, 2006). Söz konusu ayırma (geleneksel-modern) sosyal sermaye çerçevesinde benzer bir önem atfeden kimi diğer çalışmalar için bkz. (Paxton, 1999:88); (Şan, 2007: 282); (Fukuyama, 2009:23-25, 173); (Field, 2006:7-8).

5- Zygmunt Bauman, çağcıl toplumların geldikleri noktada yaşadıkları çözümleri ve artan bireyselleşme eğilimlerini ifade etmek üzere kavramsallaştırdığı "Bireyselleşmiş Toplum"olgusu ile günümüz toplumsal ve siyasal yaşamın değişen karakterini anlatır (Bauman, 2005).

6- Kültürlerin gün geçtikçe daha "melez" bir nitelik kazandığı ve "alternatif modernliklerin" mevcudiyeti dikkate alındığında geleneksel ve modern dikatomisine yaslanan kültürel bir özcülüğe kaçma tehlikesinden uzak durulmalıdır. Zira geleneksel/modern dikatomisinin sınırlarını çizmek bugün için hiç de kolay gözükmemektedir. Konuyla ilgili çalışmalar için bkz. (Canclini, 1995; Goankar, 1999; Pietersen, 1995).

7- Dünya Değerler Araştırması için bkz. <http://www.worldvaluessurvey.org> ve <http://www.wvsevsvdb.com/wvs/WVSAanalyze.jsp> (Erişim Tarihi: 30. 09 2011). Dünya Değerler Araştırmasına dair değerlendirmeler ve Dünya Değerler Araştırmasından faydalanılarak teşkil edilen çeşitli analizler için bkz. (Esmer, 1999; Inglehart ve Welzel, 2005).

8- Hürriyetler Evi için bkz. www.freedomhouse.org Veri ve analizler için bkz. Gastil (1990).

9- TÜİK verileri için bkz. www.tuik.gov.tr (Erişim Tarihi:10. 08 2010).

10- İç İşleri Bakanlığı- Dernekler Daire Başkanlığı- verileri için bkz. http://www.dernekler.gov.tr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=52&Itemid=12&lang=tr (Erişim Tarihi: 05.09.2011)

11- Sosyal sermaye olgusuna ilişkin bu bölümde altı çizilen tartışmalar (Aydemir, 2011: 45-73)'den iktibas edilmiştir.

12- İngilizcesi "Bonding ve Bridging Social Capital" olan bağlayıcı-dışsallaştıran- ve köprü oluşturan-içeren- sosyal sermaye kavramları literatürde başucu eserlerden biri olarak kabul edilen John Field'in (2006: 45) "Sosyal Sermaye" isimli kitabının Türkçe çevirisiyle paralellik arz edecek biçimde kullanılmıştır. Söz konusu kavramların Türkçeleştirilmesindeki bazı farklı kullarımlar için bkz. (Uğuz, 2010: 75-81).

13- Demokrasi teorisinde yer bulan kimi alternatif teorik yaklaşımlar için bkz. (Akgün ve Özşahin, 2011: 44; Clague vd., 2001; Diamond, 2008: 88-168; Huntington, 1993: 46-108; Potter vd., 1997: 10-22).

14- Yine benzer değerlendirmeler için bkz. (Putnam, 2000: 336-349).

15- Yakın ilişkilerden neşet eden ve bu metin çerçevesinde bağlayıcı sosyal sermaye olarak anılan sermaye biçimine önem atfeden Türkçe literatürde bir vurgu için bkz. (Özen ve Aslan: 2006:139-140). Ayrıca Türkiye'de farklı sosyal sermaye biçimleri arasındaki ilişkiye yönelik bir dizi öncü çalışma için bkz. (Sargut, 2001'den aktaran Sargut, 2006:10; Sargut, 2003'den aktaran Sargut 2006:10).

16- Sosyal sermaye, sivil toplum ve politik kültür ilişkisi pek çok açıdan çözülmesi güç bir *Gordion Düğümü*'dür. Sosyal sermaye ve politik kültür arasındaki nüanslara karşın çeşitli kesişim noktalarının da altı çizilmektedir. Akdoğan (2006)'nın yukarıda sunulan kapsamlı tartışmasının dışında Fisher (2009: 20), sosyal sermaye ve siyasal kültür arasında "katılım" ve "güven" gibi bileşenlerin ortaklığına dikkat çekmiştir. Öte yandan Rotberg (1999: 339-340) sosyal sermaye ve politik kültür arasında bir neden sonuç ilişkisi kurarak sosyal sermayenin politik kültür açısından belirleyici bir değişken olduğunu vurgular. Kalaycıoğlu (2008:262) ise yine benzer biçimde sosyal sermayenin "siyasal kültürün alt yapısı" olduğu görüşündedir. Benzer şekilde sivil toplum ve sosyal sermaye arasındaki girift ilişki de çözümlenmeyi beklemektedir. Sivil toplum ve sosyal sermaye birbirleriyle yakından ilişkili "kuzen kuramlar" olarak değerlendirilebilmektedir (Newton 2001:201). Her ne kadar ampirik olarak geçerlilik taşımasa da yaygın kanı, gönüllü organizasyonların oluşan güven vesilesiyle siyasal katılım olanakları oluşturabildiğidir (Newton 2001:201). Diğer taraftan Fukuyama'ya göre güçlü sosyal sermaye stokları, etkili sivil toplumun olmazsa olmazıdır (Fukuyama 2001: 11). Burada akılda tutulması gereken önemli nokta sosyal sermaye, sivil toplum ve politik kültür arasındaki içkin bağın mahiyetinin bu çalışmanın sınırlarını aşarak daha kapsamlı bir başka çalışmanın konusunu teşkil etmekte olduğudur.

17- Kalaycıoğlu (1995, 2008), gerek siyasal gerekse de sosyal güveni siyasal kültür bağlamında değerlendirirken Esmer (1999) yalnızca siyasal/kurumsal güveni; siyasal kültürün bir parçası olarak algılamıştır.

18- Bu çerçevede gelenekselin bir parçası olarak Konfüçyizm ve demokrasi arasındaki özcü uyumsuzluk iddiasını eleştiren değerlendirmeler için Bkz. (Ackerly, 2005); (Fetzer ve Soper, 2007); (Fukuyama, 1995a).

19- Siyasal/kurumsal güven olgusuna ilişkin temkinli olunmasını savlayan Finkel vd. (2000) ve Gershtenson ve Plane (2005) siyasal güven kadar "güvensizliğin" veya "şüpheliğin" de demokrasi açısından önemli olduğunun altını çizer. Konuyla ilgili bkz.(Finkel, vd., 2000: 1852; Gershtenson ve Plane, 2005: 3-5).

20- 1 ve 7 arasında sıralanan Freedom House skorlarına göre 1,0-2,5 arasındaki skorlar özgür, 3,0 ve 5,0 arasındaki skorlar kısmen özgür, 5,5-7,0 arasındaki skorlar ise özgür olmayan kategorilerine karşılık gelmektedir. Bkz. www.freedomhouse.com (Erişim Tarihi 15.09.2011).

21- Türkiye'de insan hakları sorunsalı bağlamında yine Metin Heper'e atıfla "güçlü devlet geleneğine" değinen bir çalışma için bkz. (Özşahin, 2009).

22- 12 Eylül Askeri Müdahalesi ile ilgili daha detaylı bilgi için, http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_08.html adresine bakılabilir. Konuşmanın metin hali bu adresten Ağustos 2010 tarihinde alıntılanmıştır. Ayrıca altı çizili kısım yazarların vurgusunu göstermektedir.

23- Türkiye toplumunun tecrübe ettiği anti demokratik uygulamaların kısa süreli ve dar kapsamlı etkilere sahip olduğu, demokrasinin *balans ayarı* yapıldıktan sonra kendi kaderine bırakıldığı düşünülmemelidir. Zira halkın iradesinin engellenmesine yönelik her eylem geride bıraktığı pek çok anti demokratik politikanın da meşruiyetini sağlamlaştırmıştır. Bu uygulamalar ya da sıkıyönetim ilkeleri eğitim ve öğretim mevzuatından, siyaset yapma biçimlerine ve sivil hayattan dinsel yaşantıya kadar hemen her alanda devletçi bir müdahalenin taşıyıcısı olmuştur. Böylesi müdahalelerin siyasal zihniyeti nasıl inşa ettiği ise başlı başına bir araştırma konusudur. Bu anlamda bir araştırma alanı olarak *siyasal toplumsallaşma* konusunda yapılan çalışmaların dikkatlice incelenmesi gerekmektedir. Bu konuda yapılan alternatif bir çalışma için bkz. (Akın, 2009).

24- Türkiye örneğine yönelik politik kültür, sivil toplum ve sosyal sermaye eksenli bir dizi önemli kantitatif analiz için bkz. (Kalaycıoğlu, 1995; Kalaycıoğlu, 1998; Kalaycıoğlu, 2007; Kalaycıoğlu, 2008). Geçmiş literatür de dikkate alınarak bu çalışma ile güncel veriler yardımıyla çeşitli betimleyici istatistikler sunulmuştur.

25- Türkiye üzerine yaptığı analizde Kalaycıoğlu (2007:6); bu çalışmada yer verilen gönüllü organizasyonları imleyen derneklere ve kişilerarası güven düzeylerine ek olarak, bu çalışmada yer verilmeyen tolerans olgusunu da sosyal sermayenin bir bileşeni olarak değerlendirir.

26- Nedensellik ilişkilerine değinen istisnai nitelikteki bir çalışma için bkz. Kalaycıoğlu (2007)

27- 28.05.1987 tarihli 3376 kanun maddesi uyarınca "Seçmen kütüğünde ve sandık listesinde kaydı ve oy kullanma yeterliliği bulunduğu halde halkoylamasına, hukuki veya fiili mazereti olmaksızın katılmayanlar, İlçe seçim kurulu başkanı tarafından onikibinbeşyüz lira para cezası ile cezalandırılırlar. Ancak, halkoylaması gününden itibaren üç ay içinde hukuki veya fiili mazeretlerini bildiren ve mazereti İlçe seçim kurulu başkanınca geçerli görülenlerden bu para tahsil edilmez. İlçe seçim kurulu başkanınca verilen para cezası ile ilgili kararlar kesindir." (<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=1.5.3376&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=>) (Erişim Tarihi:20.08.2011). Bu kanun gereği bugüne kadar uygulama örneği olmasa da, seçimlere katılımın yüksek oranda sağlanması amacıyla anti demokratik bir uygulama olarak seçim kanunlarında yer almıştır. İlgili kanun maddesi günümüzde de aynı amaca hizmet etmek üzere durmaktadır. Fakat bu ve benzeri yaptırımlara rağmen Türkiye'de kendine özgü bir politik kültürün oluştuğu söylenebilir. Türkiye halkı için seçimlerde oy kullanmak siyasal katılmanın en etkin ve sonuçları ile en güçlü siyasal pratiği olarak yerleşik bir politik kültüre dönüşmüştür (Çarkoğlu ve Kalaycıoğlu, 2007: 15-16).

28- Amerika'da gerçekteleş başkanlık seçimleri ile ilgili daha detaylı istatistikler için bkz. File ve Crissey (2010) "Voting and Registration in the Election of November 2008", --<http://www.census.gov/prod/2010pubs/p20562.pdf> (Erişim Tarihi 15.08. 2010).

29- Yılmaz Esmer'in 2011 yılında açıkladığı Dünya Değerler Araştırması ön raporuna göre; Toplumun % 61'i dilekçe yazmayı veya barışçıl gösterilere katılmayı reddetmektedir. Öte yandan hükümete olan güven oranları 2001 yılında % 29 iken 2011 yılında bu oran % 61'e yükselmiştir. Diğer taraftan 1996 yılında %94 olan orduya olan güven oran 2011 yılı itibariyle % 75'e gerilemiştir. Farklı bulgular için bkz. Menekşe Tokyay (2011), "World Values Survey reveals important trends in Turkey",

http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2011/08/05/feature-03(Erişim: 15.09.2011)

30- Yılmaz Esmer'in Dünya Değerler Araştırması'nda elde ettiği ön bulgular, bireylere yönelik genel güvenin 2011 yılında kayda değer bir şekilde artarak %15'e ulaştığına işaret etmektedir (TÜSEV2011).

31- Filiz Bikmen Türkiye'de geçmişten günümüze yaşanan bu değişimi 'paradox of tradition and modernity' (geleneksel ve modernliğin paradoksu) ifadesiyle ve 'bridge between east and west' (doğu ve batı arasında köprü) metaforunu kullanarak tanımlamaktadır (Bikmen, 2008). Türkiye'de vakıflar, hayırseverlik ve sivil toplum ilişkisi için; -TÜSEV'in öncülüğünde gerçekleştirilen araştırma raporları için bkz. (Bikmen ve Meydanoğlu, 2006a; Bikmen ve Meydanoğlu, 2006b).

32- Kurumlara (STK'lara) yapılan bağışlar söz konusu olduğunda bu bağışların ağırlıklı olarak cami yaptırma dernekleri ve Kuran kursları gibi dini kuruluşlara (% 31,6), Türk Hava Kurumu'na (%18,5) ve hayır işleri yapan kuruluşlara (% 6,7) yapıldıkları ortaya çıkmıştır(Bikmen ve Meydanoğlu, 2006b: 46).

33- Önemli bir sosyal sermaye kaynağı kabul edilen din kuruma Türk entelijensiyasınca atfedilen olumsuz role dair çarpıcı bir analiz için bkz. (Şan, 2007: 311-313).

34- Söz konusu bireysel tutumlarının kolektif yapılara tahvil ettiği çıplak gözle dahi anlaşılma ile beraber Türkiye'de aile ve din ekseninde bir araya gelinerek kurulan ticari şirketler ve dernek veya vakıf statüsü taşımayan resmi olmayan inanç temelli organizasyonlara dönük veriler ve konuya ilişkin analizler oldukça sınırlıdır.

35- "Sosyal sermayenin karanlık tarafı" (Field, 2006: 101-129; Graef, 2009; Ostrom, 1997: 162; Putnam, 2000:350) şeklinde tanımlanan bu özellik, sosyal ilişkilerin belirli zeminlerde oldukça güçlü bir şekilde tutulmasını ve bu zeminde farklılıkların temsil edilmesini engelleyen bir boyutu vurgular. Aile ve din tam da böylesi yüksek düzeyde sadakat gerektiren ilişkileri inşa etmek için elverişli bir zemine sahiptir. Aynı şekilde etnik kimlik ya da statü grupları da aynı söylem üzerinden kendilerine dışsallaştırıcı topluluklar inşa edebilirler. Mafya gibi suç örgütleri, ya da Ku Klux Klan ve Çetnikler gibi ırkçı/milliyetçi kimlikler veyahut yüksek sosyete olarak da ifade edilen zengin kulüpleri kendilerini ötekileştirerek keskin sınırlar içine çekilirler. Benzer biçimde geleneksel ilişkiler çerçevesinde tesis edilen sosyal sermayenin de değersizliğine işaret edilmektedir. Bu bağlamda yazın içerisinde geleneksel ilişkiler etrafında şekillenen sosyal sermaye yerine modern kurumlar etrafında örgütlenecek -daha kuşatıcı- bir sosyal sermayenin sosyolojik ve ekonomik faydalarına vurgu yapılabilmektedir (Aydemir, 2011: 72; Fukuyama, 2001: 8; Fukuyama, 2009: 37; Putnam, 1993: 221; Putnam, 2000: 340-341; Uğuz, 2010: 75-76).

36- 2007 yılından farklı biçimde 2011 yılı Dünya Değerler Araştırması ön raporuna göre insanlara güvenilebileceğini söyleyenlerin oranı kayda değer biçimde artarak %15 düzeyine ulaşmıştır (TÜSEV 2011).

KAYNAKÇA

- ACKERLY, B.A. (2005). "Is Liberalism The Only Way Toward Democracy: Confucianism and Democracy?". *Political Theory*, 33(4): 547-576.
- ADLER, P. S. ve Kwon, S. (2002). "Social Capital: Prospects for a New Concept". *The Academy of Management Review*, 27(1), 17-40
- AHN, T.K. ve Ostrom, E. (2008). Social Capital and Collective Action. (Edt. D. Castiglione, J.W. Van Deth ve G. Wolleb). *The Handbook of Social Capital* (ss. 29-59). Oxford: Oxford University Press.
- AKÇOMAK, İ. S. (2009). Bridges in Social Capital: A Review of the Definitions and the Social Capital of Social Capital Researchers. *UNU-MERIT Working Paper Series*. No.2006-040. Maastricht: Maastricht University.
- AKDOĞAN, A.A. (2006). "Siyasal Kültür ve Sosyal Sermayenin Karşılaştırılması: Türkiye için Bazı Çıkarımlar". *Akdeniz İİBF Dergisi*, 6(12), 162-187.
- AKGÜN, B. (2001). "Türkiye'de Siyasal Güven: Nedenleri ve Sonuçları". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 56(4), 1-23.
- AKGÜN, B. (2008). "Türkiye'de Devletçi Siyasal Kültür ve Demokratik Konsolidasyon Sorunu". *Demokrasi Platformu*, 4(14), 21-50.
- AKGÜN, B. ve Özşahin, M.C. (2011). "Soğuk Savaş Sonrası Dünyada Demokratik Konsolidasyon Sorunu: Teorik Bir Çerçeve Arayışı". *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(28), 31-57.
- AKIN, M. H., (2009). Siyasal Toplumsallaşma Sürecinde Üniversite Gençliği- Teorik ve Uygulamalı Bir Çalışma. *Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji A.B.D.*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya.
- AKTAY, Y. (2005). Türk Siyasi Düşüncesinde Kayıp Halka: Siyasal (Kemalizm, Sosyalizm ve İslamcılık). *Divan: Disiplinler arası Çalışmalar Dergisi*, Sayı. 10 (19).
- ALMOND, G. ve Verba, S.(1963). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Princeton: Princeton University Press.
- ALMOND, G. ve Verba, S.(1989). *The Civic Culture Revisited*. NewYork: Sage Publication.
- ALTUN, F. (2005). *Modernleşme Kuramı: Eleştirel Bir Giriş*. İstanbul: Küre Yayınları.

- AYDEMİR, M. A. (2011). *Sosyal Sermaye*. Konya: Çizgi Yayınları.
- AYDIN, M. (2002). *Siyasetin Sosyolojisi: Bir Sosyal Kurum Olarak Siyaset*. İstanbul: Açılım Kitap.
- BADESCU, G. ve Uslaner, E.M. (2003). Introduction. (Edt. G. Badescu ve E.M. Uslaner), *Social Capital and the Transition to Democracy* (ss.1-9). New York: Routledge.
- BAUMAN, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*. (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- BANKSTON, C. L. ve Zhou, M.. (2002). “Social Capital as Process: The Meanings and Problems of a Theoretical Metaphor?” *Sociological Inquiry*, 72 (2), 285-317.
- BİKMEN, F. (2008). The Rich History of Philanthropy in Turkey (A Paradox of Tradition and Modernity). (Edt. Norine MacDonald, Luc Tayart de Borm), *Philanthropy in Europe: A Rich Past, A Promising Future* (ss. 223-234). London: Alliance Publishing Trust,
- BİKMEN, F. ve Meydanoğlu, Z. (2006a). *Sivil Toplum ve Hayırseverlik Araştırmaları 2004–2006 (Araştırma Bulguları ve Çözüm Önerileri)*. İstanbul: Tüsev Yayınları No:40.
- BİKMEN, F. ve Meydanoğlu, Z. (2006b). *Türkiye'de Sivil Toplum: Bir Değişim Süreci* (Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu). TÜSEV Yayınları No:39.
- BOURDIEU, P. (1986/2002). The Forms of Capital. (Edt. N.W.Biggart), *Readings in Economic Sociology* (ss. 280–291). Oxford: Blackwell Publishers.
- BRATTON, M. ve van de Walle, N. (1997). *Democratic Experiments in Africa :Regime Transition in Comparative Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BREHM, ve Rahn W. (1997) “Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital”, *American Journal of Political Science*, 41(3), 999-1023.
- BROWN-GRAHAM, A.R. (2003). “The Missing Link:Using Social Capital to Alleviate Poverty”. *Popular Government Magazine*, Special Issue: Perspectives on Poverty in North Carolina, 68(3), 32-41.

BUĞRA, A. (2001). Kriz ve Geleneksel Refah Rejimi, VI. Araştırma Zirvesinde Sunulan Bildiri, 19-21 Nisan 2001, İstanbul.

BUNCE, V. (2000). "Comparative Democratization: Big and Bounded. Generalizations." *Comparative Political Studies*, 33(6-7), 703-734

CANCLINI, N. G. (1995). *Hybrid Cultures: Strategies for Entering and Leaving Modernity*. (Çev. Christopher L. Chiappari ve Silvia L. Lopez) Minneapolis: University of Minnesota Press.

CANDAR, C. (1999). "Redefining Turkey's Political Center". *Journal of Democracy*, 10(4), 129-141.

CANDLAND, C. (2000). "Faith as Social Capital: Religion and Community Development in Southern Asia". *Policy Sciences*, 33, 355-374.

CHU, Y., Diamond, L., Andrew J. N. ve Shin, D.C. (2008). Introduction: Comparative Perspectives on Democratic Legitimacy in East Asia. (Edt. Y. Chu, L. Diamond ve Andrew J. N.), *How East Asians View Democracy* (ss. 1-38). New York: Columbia University Press.

CLAGUE, C., Gleason, S. ve Knack, S. (2001). "Determinants of Lasting Democracy in Poor Countries: Culture, Development and Institutions". *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 573(1), 16-41.

COLEMAN, J. S. (1988). "Social Capital in the Creation of Human Capital". *The American Journal of Sociology*, 94, 95-120.

COLEMAN, J. S. (2000). *Foundations of Social Theory*. USA: Harvard University Press.

COLLIER, D. ve Levitsky, S. (1997). "Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research". *World Politics*, 49(3), 430-451.

COX, M. (2009). *Social Capital and Peace-Building: Creating and Resolving Conflict with Trust and Social Networks*. London: Routledge.

ÇAHA, Ö. (2003). *Aşkın Devletten Sivil Topluma*. İstanbul: Gendaş.

ÇARKOĞLU, A. ve Kalaycıoğlu, E. (2007). *Turkish Democracy Today: Elections, Protest and Stability in an Islamic Society*. International Library of Political Studies. London: I. B. Tauris,

DAĞI, İ. (2008). *Turkey Between Democracy and Militarism: Post Kemalist*

Perspectives. Ankara: Orion Kitabevi.

DAVIES, J.C.(1965). “The Family's Role in Political Socialization”. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science* September, 361(1), 10-19.

DIAMOND, J. L. (1993). Introduction. (Edt. L. Diamond), *Political Culture and Democracy in Developing Countries* (ss. 1-33). Boulder: Lynne Rienner Publishers.

DIAMOND, J. L. (1994). “Rethinking Civil Society:Toward Democratic Consolodation”. *Journal of Democracy*, 5(3), 4-17.

DIAMOND, J. L. (2002). “Thinking About Hybrid Regimes”. *Journal of Democracy*, 13(2), 21-35.

DIAMOND, J. L.(2008). *The Spirit of Democracy*. NewYork: Times Books.

DURKHEIM, E. (2006). *Toplumsal İşbölümü*. İstanbul: Cem Yayınevi.

EATWELL, R. (1997). Introduction: The Importance of the Political Culture. (Edt. Roger Eatwell), *European Political Culture: Conflict or Convergence* (ss. 1-12), Routledge: New York.

ESMER, Y. (1999). *Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye'de Ekonomik, Siyasal ve Kültürel Değerler*. İstanbul: TESEV yayınları.

FARR, J. (2004). “Social Capital: A Conceptual History”. *Political Theory*, 32(1), 6-33.

FIELD, J. (2006). *Sosyal Sermaye*. (Çev. Bahar Bilgen ve Bayram Şen), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

FILE, T. ve Crissey, S. (2010). Voting and Registration in the Election of November 2008, 1-17, <http://www.census.gov/prod/2010pubs/p20-562.pdf>, (Erişim Tarihi: 12.08.2010).

FINKEL, S. E., Sabatini, C.A. ve Bevis, G. G. (2000). “Civic Education, Civil Society, and Political Mistrust in a Developing Democracy: The Case of the Dominican Republic”. *World Development*, 28(11), 1851-1874, 2000.

FISHER, S.(2009). Political Culture and Social Trust. *Stephen Fisher Political Sociology Lectures*. Erişim <http://malroy.econ.ox.ac.uk/fisher/polsoc>, (Görüntülenme tarihi: Ağustos 2010).

FREITAG, M. (2003). “Beyond Tocqueville: The Origins of Social Capital in

Switzerland”. *European Sociological Review*, 19(2), 217-232.

FUKUYAMA, F. (1995a). “Confucianism and Democracy”. *Journal of Democracy*, 6(2), 20-33.

FUKUYAMA, F. (1995b). “The Primacy of Culture”. *Journal of Democracy*, 6(1), 7-14.

FUKUYAMA, F. (1997). “The Illusion of Exceptionalism”. *Journal of Democracy*, 8(3), 146-149.

FUKUYAMA, F. (2001). “Social Capital, Civil Society and Development”. *Third World Quarterly*, 22(1), 7-20.

FUKUYAMA, F. (2005). *Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

FUKUYAMA, F. (2009). *Büyük Çözülme: İnsan Doğası ve Toplumun Yeniden Oluşturulması*. İstanbul: Profil Yayıncılık.

GASTIL, R. D. (1990), “The Comparative Survey of Freedom: Experiences and Suggestions.”

Studies in Comparative International Development 25(1), 25-50.

GERSHTENSON, J. ve Plane, D.L. (2005). Rethinking Political Trust. *Prepared for Annual Meeting of the Southern Political Science Association*. New Orleans, 6-8 Ocak 2005.

GOANKAR, D. P. (1999). “On Alternative Modernities”. *Public Culture*, 11(1), 1-18.

GRAEF, P. (2009). Social Capital: The Dark Side. (Edt. G. T. Svendsen ve G.L.H Svendsen), *Handbook of Social Capital: The Troika of Sociology, Political Science and Economics* (ss. 143-161). Cheltenham: Edward Elgar.

GROOTEART, C. (1998). Social Capital: The Missing Link?. *The Social Capital Initiative Working Paper*, No.3. Washington, DC: World Bank, 1-21.

HANIFAN, L. J. (1916). “The Rural School Community Center”. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 67, 130-138.

HARRISS, J. ve De Renzio, P. (1997). Policy Arena: “Missing Link or 'Analytically Missing'?": The Concept of Social Capital”. (Edt. John Harriss). An introductory bibliographic essay, *Journal of International Development*, 9 (7), 919-937.

HEPER, M. ve Güney, A.(2000). “The Military, Political Islam and Democracy in Turkey”. *Armed Forces and Society*, 26(Summer), 635-657.

HEPER, M. ve Sayarı, S. (2002). *Political Leaders and Democracy in Turkey*. Lexington Books.

HEPER, M. (2006). *Türkiye'de Devlet Geleneği*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

HOFFMAN, J., Hoelscher M. ve Sorenson, R. (2006). “Achieving Sustained Competitive Advantage: A Family Capital Theory”. *Family Business Review*, 19 (2), 135-145.

HUNTINGTON, S.P ve Nelson, J.M (1976). *No Easy Choice: Political Participation in Developing Countries*. England: Harvard University Press.

HUNTINGTON, S. (1993). *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.

INGLEHART, R. ve Welzel, C. (2005). *Modernization, Cultural Change and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.

İNSEL, A. (2002). Giriş. (Edt. A. İnsel), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm* (ss. 17-27), İstanbul: İletişim Yayınları.

İNSEL, A. (2005). *Türkiye'de Toplumun Bunalımı*. İstanbul: Birikim Yayınları.

KADIOĞLU, A. (1996). “The Paradox of Turkish Nationalism and the Construction of Official Identity”. *Middle Eastern Studies*, 32(2), 177-194.

KALAYCIOĞLU, E. (1995). Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi. (Edt. E. Özbudun, E. Kalaycıoğlu ve L. Köker), *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür* (ss.43-69). Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.

KALAYCIOĞLU, E. (1998). Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset. (Edt. E.F. Keyman ve A. Y. Sarıbay), *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam: Türkiye Üzerine Yansımalar* (ss.111-135), Ankara: Vadi Yayınları.

KALAYCIOĞLU, E. (2007). State, Civil Society and Political Participation in Turkey, International Studies Meeting, Chicago, Illinois, February 27- March 3.

KALAYCIOĞLU, E. (2008). Türkiye'de Demokrasinin Pekişmesi: Bir Siyasal Kültür Sorunu.(Edt. S. Yazıcı, K. Gözler ve Fuat Keyman), *Prof. Dr. Ergun Özbudun'a Armağan: Essays in Honor of Ergun Özbudun, Cilt I Siyaset Bilimi*, (ss.247-277),

Ankara: Yetkin Basım Dağıtım.

KARAMAN, M. L. (1990). “Sivil Toplum Kavramı ve Türkiye Üzerine Değerlendirmeler: Bir Yeniden Bakış”. *Türkiye Günlüğü*, 10, 4-22.

KARAMAN M. L. ve Aras B. (2000). “The Crisis of Civil Society in Turkey”, *Journal of Economic and Social Research*, 2 (2) 2000, 39-58

KEELE, L.(2007) “Social Capital and Dynamic of Trust in Government”. *American Journal of Political Science*, 51(2), 241-254

KEYMAN, E. F. (2006). *Türkiye'de Sivil Toplumun Serüveni: İmkansızlıklar İçinde Bir Vaha*, Ankara: STGM(Sivil Toplum Geliştirme Merkezi).

KRISHINA, A.(2002). “Enhancing Political Participation in Democracies What is the Role of Social Capital?”. *Comparative Political Studies* , (35) 4, 437-460.

LEVI, M. (1996). “Social and Unsocial Capital: A Review Essay of Robert Putnam's Making Democracy Work”. *Politics and Society*, 24(1), 45-55.

LICHBACH, M. I. (2003). *Is Rational Choice Theory All of Social Science?* Ann Arbor: University of Michigan Press

LIJPHART, A. (1989). The Structure of Inference. (Edt. A. Gabriel ve S. Verba), *The Civic Culture Revisited* (ss.37-56). Newbury Park: Sage Publication.

LIN, N. (2001). *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge: Cambridge University Press.

LOCKHART, W. H (2005). “Building Bridges and Bonds: Generating Social Capital in Secular and Faith-Based Poverty-to-Work Programs”. *Sociology of Religion* , 66, 45-60.

MISHLER, W. ve Rose, R. (2005). “What Are The Political Consequences Of Trust? A Test of Cultural and Institutional Theories in Russia”. *Comparative Political Studies*, 38(9), 1050-1078.

NANNESTAD, P., S., Gunnar L. H. ve Svendsen, G. T. (2008). “Bridge Over Troubled Water? Migration and Social Capital”. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(4), 607-631.

NEWTON, K. (1999). “Social and Political Trust in Established Democracies”. (Edt. Pippa Norris), *Critical Citizens: Global Support for Democratic Governance* (ss.169-187). Newyork: Oxford University Press

- NEWTON, K. (2001). "Trust, Social Capital, Civil Society and Democracy". *International Political Science Review*, 22(2), 201-214.
- NORRIS, P. ve Inglehart R. (2004). "Religious Organizations and Social Capital". *The International Journal of Not-for-Profit Law*, 6(4), September 2004.
- OORSCHOT, W., Arts, W. ve Gelissen, J. (2006). "Social Capital in Europe: Measurement and Social and Regional Distribution of a Multifaceted Phenomenon". *Acta Sociologica*, 49(2), 149-167.
- OSTROM, E. (1997). Investing in Capital, Institutions, and Incentives. (Edt. C. Clague), *Institutions and Economic Development: Growth and Governance in Less-Developed and Post-Socialist Countries* (ss.153-181). Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- ÖZBUDUN, E. (1993). States Elites and Democratic Political Culture in Turkey. (Edt. Larry Diamond), *Political Culture and Democracy in Developing Countries*(ss. 189-210). Boulder, CO: Lynne Reinner.
- ÖZBUDUN, E., Kalaycıoğlu, E. ve Köker, L. (1995). *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı.
- ÖZBUDUN, E. (1996). "Turkey: How Far from Consolidation?". *Journal of Democracy*, 7(3), 123-138.
- ÖZBUDUN, E., Keyman, F. (2003). Türkiye'de Kültürel Küreselleşme. (Edt. Peter L. Berger ve Samuel Huntington). *Bir Küre Bin Bir Küreselleşme: Çağdaş Dünyada Kültürel Çeşitlilik* (ss.303-326). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- ÖZBUDUN, E. (2010). "Türkiye'nin Demokratikleşmesinin Önündeki Engeller". *Stratejik Boyut*, 2(7), 13-17.
- ÖZDEMİR, Ş. (2006). *Müsiad: Anadolu Sermayesinin Dönüşümü ve Türk Modernleşmesinin Derinleşmesi*. Ankara: Vadi Yayınları.
- ÖZEN, Ş. ve Aslan, Z. (2006). "İçsel ve Dışsal Sosyal Sermaye Açısından Türk Toplumunun Sosyal Sermaye Potansiyeli: Ortadoğu Sanayi ve Ticaret Merkezi (OSTİM)Örneği". *Akdeniz İİBF Dergisi*, 6(12), 130-161.
- ÖZPOLAT, A. (2010). "Ailede Demokratik Sosyalleşme". *Aile ve Toplum: Eğitim Kültür ve Araştırma Dergisi*, 5 (20), 9-24.
- ÖZŞAHİN, M.C. (2009). *The Impact of the European Union Membership*

Conditionality on Human Rights in Turkey, Unpublished Master's Thesis, University of Missouri Columbia.

PARRY, G., Moyser, G. ve Day N.(1992). *Political Participation and Democracy in Britain*, Cambridge: Cambridge University Press.

PARSONS, T., (1961). *Theories of Society: Foundations of Modern Sociological Theory*. New York: Free Press.

PAXTON, P. (1999). "Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator Assessment". *The American Journal of Sociology*, 105 (1), 88-127.

PAXTON, P. (2002). "Social Capital and Democracy: An Interdependent Relationship". *American Sociological Review*, 67(2), 254-277.

PIETERSE,, J.N. (1995). Globalization as Hybridization. (Edt. Mike Featherstone, Scott Lash ve Roland Robertson), *Global Modernities* (ss. 45-68). London: Sage Pub.

PORTES, A. (1998). "Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology". *Annual Review of Sociology*, 24, 1-24.

POTTER, D., Goldblatt, D., Kiloh, M. ve Paul L. (1997). *Democratization*. Cambridge: Polity Press.

PRETTY, J. ve Ward, H. (2001). "Social Capital and the Environment". *World Development*, 29(2), 209-227.

PUTNAM, R.D., Leonardi R. ve Nanetti Y. R.(1993). *Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.

PUTNAM, R.D. (1995). "Bowling Alone: America's Declining Social Capital". *Journal of Democracy*, 6(1), 65-78.

PUTNAM, R.D (2000). *Bowling Alone: The Collapse And Revival American Community*. New York: Simon And Sch.

PUTNAM, R. (2003). Democracy. (Edt. R. Dahl, I. Shapiro ve J. A. Cheibub), *The Democracy Sourcebook* (ss.157-167). Cambridge: MIT Press.

ROTBURG, R. I. (1999). "Social Capital and Political Culture in Africa, America, Australasia, and Europe". *Journal of Interdisciplinary History*, 29 (3), 339-356

SAKALLIOĞLU, Ü.C. (1997). "The Anatomy of the Turkish Military's Political Autonomy". *Comparative Politics*, (29)2, 151-166.

SARGUT, A.S. (2001). *Kültürlerarası Farklılaşma ve Yönetim*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınevi.

SARGUT, A. S. (2003). Kurumsal Alanlardaki Örgüt yapılarının Oluşmasında ve Ekonomik İşbirliğinin Yürütülmesinde Güvenin Rolü. (Edt. F. Erdem). *Sosyal Bilimlerde Güven* (ss. 89-124), Ankara: Vadi Yayınları.

SARGUT, A.S. (2006). “Sosyal Sermaye: Yapının Sunduğu Bir Olanak mı, Yoksa Bireyin Amaçladığı Bir Eylem mi?”. *Akdeniz İİBF Dergisi*, (6)12, 1-13.

SO, A. (1990). *Social Change and Development: Modernization, Dependency and World System Theories*. London: Sage Publications.

ŞAN, M.K. (2007). Sosyal Bilimlerde Yıldızı Yükselen Yeni Bir Kavram: Sosyal Sermaye ve Türkiye. (Edt. M.K. Şan), *Sosyoloji Yazıları I: Sakarya Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Ortak Çalışması* (ss. 282-321). İstanbul: Kızıl Elma Yayınları.

ŞAN, M. K. (2008). “Türkiye’de Sosyal Sermaye Kaybının Dini Görünümleri”. *Bilgi*, (16) 1, 74-98.

TESSLER, M. ve Altinoglu E. (2004). “Political Culture in Turkey: Connections among Attitudes Toward Democracy, The Military and Islam”. *Democratization*, 11 (1), 2004, 22-51.

TOCQUEVILLE, A. de. (1994). *Amerika’da Demokrasi*. İstanbul: Yetkin Yayınları.

TOKYAY, M. (2011). “World Values Survey reveals important trends in Turkey”.

http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2011/08/05/feature-03 (Erişim: 15.09.2011)

TOPÇUOĞLU, A. (2003). *Akrabalık ve Hemşerilik İlişkilerinin Toplumsal Sermaye Değeri*. Konya: Çizgi Kitabevi.

TOPÇUOĞLU, A. ve diğerleri. (2010). *Türkiye’de Aile Değerleri Araştırması*, Ankara: Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü.

http://www.aile.gov.tr/files/kutuphane_61_Turkiyede_aile_degerleri.pdf (Erişim: 28.09.2011)

TORSVIK, G. (2000). “Social Capital and Economic Development: A Plea for the Mechanism”. *Rationality and Society*, 12, 451-476.

TÖNNIES, F. (2000). *Gemeinschaft ve Gesellschaft*. (Edt. A. Aydoğan), *Şehir ve*

Cemiyet (ss. 185-217). İstanbul: İz Yayıncılık.

TRIMBERGER, E. K. (2003). *Tepeden İnmece Devrimler: Japonya, Türkiye, Mısır, Peru*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık.

TÜİK, (2011). Türkiye İstatistik Yıllığı, 2010. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

TÜSEV (2011), TUSEV Elektronik Bülten , Sayı 49, Erişim Tarihi (15.09.2011) , <http://www.tusev.org.tr/userfiles/image/TUSEV%20E-Bulten%20Sayi%2049.pdf>

TÜRKÖNE, M. (2005). *Türkiye'nin Kayıp Halkası*. İstanbul: Etkileşim Yayınları..

UĞUZ, H. E.(2010). *Kişisel ve Kurumsal Gelişmeye Farklı Bir Yaklaşım: Sosyal Sermaye*. Ankara: Orion Kitabevi.

USLANER, E. M. (2008). Trust as a Moral Value. (Edt. D. Castiglione, J. W. Van Deth ve G. Wolleb), *The Handbook of Social Capital* (ss.101-121). Oxford: Oxford University Press.

VAN DETH, J.(2008). Introduction: Social Capital and Democratic Politics. (Edt. D. Castiglione, J. Deth ve G. Wolleb), *The Handbook of Social Capital* (ss.199-207). Oxford: Oxford University Press.

VERBA, S., Schlozman, K. L. ve Burns, N. (2005). Family Ties: Understanding the Intergenerational Transmission of Participation. (Edt. A.S. Zuckerman), *The Social Logic of Politics: Personal Networks as Contexts for Political Behavior* (ss. 95-114). Philadelphia: Temple University Press.

WARREN, M. R.(2009). “Community Organizing in Britain: The Political Engagement of Faith-Based Social Capital”. *City and Community*, 8(2), 99-127.

WILLIAMS, P., ve de Mola P. Y. L (2007). “Religion and Social Capital Among Mexican Immigrants in Southwest Florida”. *Latino Studies*, 5(2): 233-253.

WOOLCOCK, M. (2003). Social Capital. (Edt. K. Christensen ve D. Levinson), *Encyclopedia of Community* (ss.1258-1262). London: Sage Publications.

YEĞEN, M. (2002). Kemalizm ve Hegomonya?. (Edt. A.İnsel), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm* (ss.56-74), İstanbul: İletişim Yayınları.

http://www.aile.gov.tr/files/kutuphane_61_Turkiyede_aile_degerleri.pdf
(Görüntüleme Tarihi: Eylül 2011)

http://www.belgenet.com/12eylul/12091980_08.html (Görüntülenme Tarihi: Ağustos 2010)

—<http://www.census.gov/newsroom/releases/archives/voting/cb09110.html> (Görüntülenme Tarihi: Ağustos 2010)

http://www.dernekler.gov.tr/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=52&Itemid=12&lang=tr (Görüntülenme Tarihi: Eylül 2011)

www.freedomhouse.org (Görüntülenme Tarihi: Eylül 2011)

<http://www.mevzuat.gov.tr> (Görüntülenme Tarihi: Ağustos 2011)

http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2011/08/05/feature-03 (Görüntülenme Tarihi: Eylül 2011)

www.tuik.gov.tr (Görüntülenme Tarihi: Ağustos 2010)

<http://www.tusev.org.tr/userfiles/image/TUSEV%20E-Bulten%20Sayi%2049.pdf> (Görüntülenme Tarihi: Eylül 2011)

<http://www.worldvaluessurvey.org> (Görüntülenme Tarihi: Eylül 2011)

<http://www.wvsevsdb.com/wvs/WVSAnalyze.jsp> (Görüntülenme Tarihi: Eylül 2011)